

Koncept umreživanja gradova – globalizacija

Marjan Hočevar

*Centar za sociologiju prostora, Fakultet društvenih znanosti Sveučilišta u
Ljubljani, Ljubljana, Slovenija*

SAŽETAK Članak je prerađen tekst petoga poglavlja autorove knjige *Novi urbani trendovi: prizorišta u gradovima – mreža gradova* (New Urban Trends: Localness in Towns – Network among Towns; Hočevar, 2000.). Autor se bavi konceptualizacijom (neprostornih) mrežnih tokova, jednim temeljnim interpretacijskim mehanizmom regulacije odnosno selekcije urbane dostupnosti u kontekstu preobrazbe prostornog ustroja gradova, što ga ujedno zahvaća i mijenjanje prostornih praksa individualnih aktera. Prvo nastoji sustavno vrednovati značaj pojma *mreža* u djelatnosti *urbanog umreživanja*. Pritom ističe potrebu uklanjanja nedosljednosti u uporabi pojmova što su se s tim u vezi u zadnjem desetljeću pojavili u društvenoznanstvenoj literaturi i urbanoj sociologiji. Zato ponajprije određuje i pojašnjava razliku između infrastrukturnih mreža gradova i mreža aktera. To je bitno kako bi sociolozi pojam mreža i njegove izvedenice rabili kao dio kategorijalnog aparata. Autor dokazuje jednostranost poimanja djelovanja virtualnih – neprostornih mreža samo kao čimbenika relacijske prostorno-vremenske manipulabilnosti. S tog motrišta tumači i neutemeljenost prevladavajućeg uvjerenja kako trend povećavanja virtualne dostupnosti nužno prouzročuje instrumentalizaciju prostornosti gradova (*instrumentalization of urban spaceness*), povećavanje sličnosti među gradovima i nerazlučivost lokacija unutar gradova. Zastupa i utemeljuje postavku da neprostorne mreže kao organizacijsko načelo djelovanja nemaju samo povezujuću (relacijsku, dostupnosnu), nego također razlučujuću (razlikovnu) funkciju: raščlambom grada kao sustava utvrđuje koliko i kako povezujuća funkcija mrežnih transakcija pobuđuje, sili ili jamči »valorizaciju atributa« nekoga grada odnosno pojedinoga gradskog prizorišta. Tu je riječ, što podrobnije tumači, o uvjetima fizičke kvalitete prostornih jedinica – lokalizaciji globalnosti, što se u gradovima očituje u kvaliteti specifične gradske mjesnosti (*urban placeness*), naspram univerzalne i instrumentalne kakvoće gradske prostornosti (*urban spaceness*). Na razini obrade pojedinačnih aktera ustanovio je, pak, koliko i kako njihova iskustva s prostorima tokova, tj. s globalnom dostupnošću (*accessibility*) i dosežnošću (*reachability*), pobuđuju na refleksivan odnos spram grada ili prema pojedinom gradskom prizorištu i kako akteri na toj osnovi odabiru različite oblike fizičke prisutnosti u njemu.

Ključne riječi: globalizacija, konceptualizacija urbanog umreživanja, mreža gradova, mreža urbanih aktera, prizorište, prostornost, prostor tokova, prostor mjesta

Primljeno: 9. lipnja 2005.

Prihvaćeno: 28. lipnja 2005.

1. Uvod

Ovaj je tekst proširen sažetak petoga poglavlja knjige *Novi urbani trendovi: prizorišta u gradovima – mreža gradova* (Novi urbani trendi: prizorišta v mestih – omrežja med mesti; Hočevar, 2000.). U knjizi su obrađene karakteristične društveno-prostorne pojave i procesi, što uvjetuju logiku dugoročne preobrazbe suvremenih gradova. Polazi se od najopćenitije pretpostavke kako *proširenje prostorno-vremenske dostupnosti* u svjetskom – globalnome mjerilu zahtijeva temeljitu promjenu u tumačenju društveno-prostornoga ustroja suvremenih gradova, i to na razini djelovanja urbanog sustava i na razini prakse u prostoru pojedinaca i skupina. Osnovu pojašnjenja urbane preobrazbe čini dijalektika istodobne *globalizacije tokova među gradovima i lokalizacije globalnih tokova unutar gradova*. Globalizaciju urbanih tokova određuje djelatnost transakcijskoga, *neprostornog umreživanja (networking)* i jača nadnacionalna integracija gradova odnosno individualnih i kolektivnih aktera u gradovima. Lokalizaciju globalnih tokova određuju, pak, različiti načini i oblici *fizičko-prostornih prizorišnosti (localeness)* u gradovima. Te uzajamne procese i prateće urbane trendove razumijevamo temeljnima za preobrazbu ustroja suvremenih gradova, u okolnostima povećavanja globalne dostupnosti i smanjivanja teritorijalne isključivosti. Suvremeni gradovi tako, s motrišta društveno-prostorne organiziranosti, postaju sve otvoreniji, fleksibilniji i prilagodljiviji (*»open structured«*) deteritorijalizirani sustavi. Motreći analitički, gradovi postaju društveno-prostorni sustavi autonomnih, raznovrsnih, prostorno selektivnih i povezanih individualnih te kolektivnih aktera.

Procese preobrazbe urbanoga prostornog reda – *strukturnih promjena*, sve više određuju suprasistemijski (nadsustavski) odnosi pojedinačnih aktera u prostornim tokovima, a ne obratno, što je bilo značajno za razmjerno zatvorene i strukturno rigidne tradicionalne industrijske gradove. Nadsustavska »dostupnost« gradova ne ovisi više pretežno o fiksnim strukturnim osobinama, nego o rastućoj fleksibilnosti djelovanja različitih aktera u gradovima i o suvremenoj informacijskoj i telekomunikacijskoj infrastrukturi (Hočevar, 1995.a). Nadsustavska se djelovanja aktera, međutim, izražavaju kao sistemska eksternalizacija (globalizacija) djelatnosti pojedinačnih gradova. U općenitijem sociologijskom tumačenju riječ je, dakle, o dugoročnu procesu, što vodi većoj kontingentnosti međuutjecaja lokalnih društveno-teritorijalnih *strukture* i rastućega globaliziranog *djelovanja* aktera. Pritom je osobito važno, što se strukturiranost gradova više ne tumači fiksnom sastavnicom reprodukcije urbanih sustava, a djelovanje aktera, pak, ne jedino kao prilagodljivu (adaptabilnu) komponentu urbanog reda (Lake, 1990.; Dear, 2000.; Smith, 2000.).

Deteritorijalizacija urbanih sustava izraz je dugoročnoga procesa deteritorijalizacije društvenih odnosa općenito, što uključuje *zahtjev za reinterpretaciju uloge gradske prostornosti i mjesnosti (krajevnost)*. Formalno-upravna prostorna određenost (*»teritorijalna pripisanost«*), kakva je geografska omeđenost, opseg dostupnosti u prostoru, veličina i broj stalnih stanovnika, hijerarhijska kontrola viših teritorijalnih razina (nacionalnih) itd., zato stalno manje odražava klasične strukturne, funkcijske i simbolične osobine gradova kao sustava i djelatnosti njihovih aktera

(Hočevor, 1995.b). Najopćenitiji suvremen *značaj dostupnosti*, što obuhvaća društvene i prostorne aspekte, jezgrovito je odredio Marcos Novak (1998.) koji tvrdi kako je uvijek manje važan pristup središtima, a važniji pristup izvorima.

Prostornu organiziranost urbanih sustava sve više određuje *načelo kombinacije interurbanog i transakcijskog umreživanja (networking)*, kakvo na apstraktnoj razini određujemo kao dinamičan odnos:

- *virtualizacije transakcija u prostorima tokova*, tj. složenima mrežama interakcija i transakcija *subjekata* te fizičkih i simboličkih *objekata* (pojedinaца, skupina, organizacija, kapitala, usluga, informacija, slika, znakova) različitoga rezidencijalnog izvora, i
- *lokalizacije transakcijskih tokova u fizičkom prostoru*, tj. ustaljenima, prolaznim, terminalnim ili distribucijskima razgranatim *čvorištima mreža* odnosno »mrežnim nodalnim točkama« aktera (subjekata) i dobara (objekata) u pojedinoj urbanoj sredini.

2. Određivanje urbanih mreža i osobitosti urbanog umreživanja

Urbano umreživanje je dinamičan splet prostornih i virtualnih vrsta djelovanja (shema 1.). To su interakcije i transakcije heterogenih individualnih i kolektivnih urbanih aktera s različitim oblicima i izvorima rezidencijalnosti od lokalne do globalne razine. Ti akteri mogu biti pojedini stanovnici (stalniji ili povremeni), korisnici, potrošači, posjetitelji, razni ulagači, poduzeća i ostale organizacije, nadnacionalne institucije i dr. *Povezivanje aktera* je »prevedeno« na razinu *sustavskih odnosa pojedinih krajeva ili cijelih gradova*¹, u kojima su locirani akteri na različite načine i u različitu trajanju (Dematteis, 1994.; Burgel and Burgel, 1996.; Jönsson, Tägil and Törnqvist, 2000.). Društvene mreže u gradovima – mreže aktera, tvore različito ustrojene *protočne prostore, tokove i čvorišta* interurbanih i transakcijskih umreživanja.

Umreživanje je, dakle, način strukturiranja urbanih tokova. Osnovne organizacijske osobine mrežne logike interakcijskih i transakcijskih veza aktera (sudionika) jesu: fleksibilnost, kompleksnost, otvorena strukturiranost, tranzitivnost, brojčana varijabilnost, selektivnost, promjenjivo trajanje, heterogenost, razmjerna geografska indiferentnost, dobra infrastrukturna, prije svega telekomunikacijska i informacijska opremljenost.

¹ Riječ je o zbrajanju djelatnosti u raznovrsnim *mrežnim razmjenama* aktera, što su mjerljive i može ih se u postupcima evaluacije identificirati te im se zato pripisuje osobine razmjena između sustava. Takav je pristup znakovit i za proučavanje drugih (neurbanih) povezanosti aktera u sociologijskoj *teoriji društvenih razmjena (social exchange theory)*, što mreže razmjena određuje kao povezan niz razmjenskih odnosa najmanje triju aktera (pogledajte u Cook and Whitmeyer, 1992.; Ritzer, 1996.: 418-426).

Shema 1.

Raščlamba načela urbanog umreživanja

	Strukturni elementi	Funkcije umreživanja	Svojstva umreživanja	Načini urbaniziranosti	Aspekti dostupnosti
Virtualni prostori	<i>Tokovi</i> – prigodni – trajniji	<i>Kruženje</i> – univerzalno (nekontrolirano) – ograničeno (kontrolirano)	<i>Transaktivnost</i> – prigodni prijenosi (kao 'relacije') – trajniji prijenosi (kao 'odnosi')	<i>Virtualnost</i> – pasivna ('prihvatanje ili predavanje') – aktivna ('prihvatanje i predavanje')	<i>Uključivost</i> – inertna, neselektivna – intencionalna selektivna
Fizički prostori	<i>Čvorišta</i> – prohodna ('tuneli', koridori) – trajnija ('sidrišta')	<i>Lokalizacija</i> – instrumentalna ('distributivna') – refleksivna ('prizorišna')	<i>Interaktivnost</i> – prigodni odnosi – trajniji odnosi	<i>Prostornost</i> – pasivna ('najamna') – aktivna ('produktivna')	<i>Prisutnost</i> – nerefleksivna – refleksivna

Interurbano umreživanje određujemo različitim tipovima formalnih i neformalnih društvenih interakcija te tehničko-infrastrukturnih veza *pojedinih gradova* ili *među skupinama gradova*. S prostornoga motrišta veze mogu biti geografski zbijene (aglomeracijske ili konglomeracijske) i geografski indiferentne, odnosno različito udaljene. *Transakcijsko umreživanje* određuju, pak, prekosustavske veze različitih urbanih aktera s *različitim nadnacionalnim akterima* i *mrežama*, s posrednim ili neposrednim učincima na pojedinačnu intraurbanu društveno-prostornu ustrojenost. Zemljopisna udaljenost nije važna. Transakcijski tip umreživanja može biti neovisan, uporedan odnosno komplementaran interurbanim tipovima umreživanja. Društveno-prostorne učinke transakcijskoga umreživanja pojedinih gradova određujemo: a) stupnjem i načinima njihova sudjelovanja u *globalnoj cirkulaciji lokalnih tokova* te b) uspješnošću *osiguravanja lokalizacije globalnih tokova*. Općenito vrijedi idealtipsko pravilo: što je veći udjel gradova, odnosno njihovih aktera u globalnoj cirkulaciji tokova i što bolje neki grad uspije te tokove na različite načine lokalizirati, to je jača uloga nadnacionalne čvorišnosti i prizorišnosti toga grada.

Gradovi su kao društveno-prostorni sustavi, s motrišta mrežne logike, lokalizirana fizička *čvorišta* transakcijskih *tokova* promjenjive vremenske strukturiranosti i trajanja. *Lokalizacija tokova* transakcijskih mreža je, dakle, dinamičan i selektivan *tip (u)prostorenja*, što uspostavlja fizičko-prostorno vrjednovanje, prije svega razlučivost (identiteta) deteritorijaliziranih virtualnih društvenih transakcija. Na prvome mjestu fizičko-prostornog vrjednovanja gradova, zato nisu čimbenici klasične dostupnosti, temeljene na što većoj koncentraciji fizički prisutne raznovrsnosti, jer je ona globalno sve dostupnija, nego čimbenici (primjerice usluge, kvaliteta za pošljavanja) autentičnosti, jedinstvenosti odnosno razmjerne ekskluzivnosti. Za urbane aktere i njihove prostorne prakse, individualne i kolektivne te za njihove djelatnosti uvijek je važnijom *fluidna lokalizacija*, inače povezana s općim trendom povećanja svih prostornih i vremenskih dimenzija pokretljivosti, a time i dostupnosti (na primjer, privremenost i prigodnost). Ta značajka uokviruje rečena svojstva mrežne logike djelovanja.

Uzmimo samo temeljne zorne primjere: pojedinci su sve manje trajno »locirani« (boravišno, poslovno, rekreativno) u jednome mjestu, gradu ili državi, poduzeća pak svoje djelatnosti na različite načine sve češće i više »relociraju«. ² Motreći dugoročno, posrijedi je bitna promjena u dinamiziranju i raznovrsnosti vremen-sko-prostornih puteva pojedinaca i skupina (na primjer dnevna pokretljivost). Ne-postojane (fluidne) lokalizacije aktera odnosno njihove refleksivne prostorne prak-se, prostorno-organizacijski su izrazi dugoročnih društvenih procesa uzajamnosti autonomizacije (individuacije) i povezivanja (globalizacije). U širem okviru važan je nalaz što ga iznosi Mlinar (1994.: 114):

»Uvijek je više neteritorijalnih aktera, čije je djelovanje moguće razumjeti unutar sustava što nisu (prije svega) prostorno određeni«.

Takvo prostorno-organizacijsko načelo zahtijeva, naglasili smo, promijenjen analitički pristup proučavanju i određivanju urbanog entiteta – grada. Suvremeni akteri – pojedinci i skupine – refleksivno urbaniziraju način, trajanje i oblike *prisutnosti* u određenu mjestu, glede osiguravanja obaju temeljnih aspekata *dostupnosti: dostupne raznovrsnosti i raznovrsnih dostupnosti*. Odnos odnosno stupanj usklađenosti aspekata dostupnosti i prisutnosti (raspoloživosti, op. red.), značajno suoblikuje nastajuću dinamičnu narav i smjerove preobrazbe društveno-prostornoga ustroja suvremenih gradova. Međutim, dok je u prošlosti načine i oblike prisutnosti djelatnosti i aktera u gradovima u polazištu određivala ponajprije *prostorno zbijena raznovrsnost* – središnjost, dotle budućnost gradova određuju *raznovrsna prostorna i virtualna čvorišta*, što su *lokalizacijom jedinstvenih kombinacija globalno raspršene raznovrsnosti*.

Sažeto: transakcijsko mrežno povezivanje pojašnjava jednu od temeljnih dimenzija u dugoročnoj društvenoj, prostornoj i tehnološkoj preobrazbi gradova – njihovo širenje prostorno-vremenske dostupnosti i istodobno smanjivanje teritorijalne isključivosti. ³

3. Umreživanje kao razvojna strategija gradova i suvremen tip funkcioniranja gradova

Teorijske osnove urbanog umreživanja i zbiljski trendovi urbanog funkcioniranja, prije svega strateškog planiranja, kako tvrdi R. H. Williams (1996.), ne doživljuju uobičajenu sudbinu nesklada teorije i prakse, odnosno urbanologa i urbanističko-planerskih praktičara. To upućuje na nepobitnu empirijsku očitost takvog funkcioniranja gradova, što je i istraživači »na terenu« i teoretičari naprosto ne mogu zaobići. O stvarnoj teorijsko-empirijskoj usklađenosti može se zaključivati,

² Taj trend potvrđuju iskustvena istraživanja. Podrobnije, primjerice, u Herzog (1991.) i Hall (1998.).

³ Primjer monografskog rada M. P. Smitha: *Transnacionalni urbanizam: lociranje globalnosti* (2000.).

ograničimo li se na Europu, temeljem različitih izvora. I to: na osnovi usporedbe sistematizacije perspektiva politike planiranja prostornog razvoja EU (EF, 1995.; EC, 1996.a, 1996.b) sa sistemskim strategijama brojnih europskih gradova (Bonneville, 1994.), temeljem konceptualnih zamisli urbanih mreža (Dematteis, 1994.; Batten, 1995.), te na osnovi rezultata nekih empirijskih istraživanja ponašanja i stavova urbanih aktera (Church and Reid, 1996.; Eade et al., 1997.).

Proces europske integracije urbanih sustava i mijenjanje prostornoga reda,⁴ kako ga razumiju njihovi »službeni« stratezi (većinom samo urbanistički planeri), a po našem uvjerenju, usprkos tome, još ne sadrži sustavno razrađeno *razlikovanje zonskih* odnosno zgusnutih i virtualnih odnosno udaljenih mreža* niti tipologije (autonomnih) aktera umreživanja. Prije svega, niti na razini strategija niti na analitičkoj razini, *europska urbana integracija* nije zadovoljavajuće pojašnjena s motrišta autonomizacije pojedinačnih gradova. Jednostrano se ističe asimetričnu međusobnu ovisnost aktera uključenih u mreže, dok se njihovu individualizaciju uglavnom problematizira. Europski urbani stratezi mahom razumijevaju konsekvencnost integracije europskih gradova kao klasičnu, visoko institucionaliziranu, razmjerno trajnu urbanu sustavsku tvorbu – europski sustav gradova, što je zapravo preslika Friedmannova koncepta svjetskoga sustava gradova unutar nacionalnih država (Friedmann and Wolff, 1982.; Friedmann, 1993.; Smith, 2000.).

U raščlambi urbanih mreža, barem implicitno, još je razvidno i upiranje na »Christaller-Zipfov« gravitacijski koncept centralnoga mjesta u pozadini kojeg su »snažni centralni gradovi u snažnima središnjim državama« (EC, 1996.b: 25) (slika 1.). Mrežni koncepti tako još ostaju u većoj mjeri akademska domena, pa manje ulaze u »stvarne« prostorne razvojne dokumente (3).

Usprkos tome, stratezi polaze od općenitijeg izričito izražena i općepoznatoga cilja, sadržanog u tzv. »četiri europske slobode« u mrežama tokova. Te slobode su: tokovi dobara, usluga, kapitala i rada. Četiri navedene skupine tokova u većini »službenih« prostorno-razvojnih rezolucija prepoznate su kao »dominantne silnice u izgradnji procesa novog europskoga prostornog reda« (Williams, 1996.: 16).

⁴ Strategije europskoga urbanog razvoja još se, ponajvećma, odnose na pojas, a time i gradove, koje EU »pokriva« sada, kad se doduše djelomično niječe Williamsovu tvrdnju o uskladenosti teorije i prakse urbanih mreža. Europska fundacija za poboljšanje životnih i radnih prilika u Dublinu (vidi dosadašnje izvještaje: EF, 1994., 1995.) unutar projekta *Perceive-Conceive-Achieve the Sustainable City* priprema analitičko-empirijsku studiju o tokovima između »zapadnih i istočnih« europskih gradova, čije bi se zaključke kasnije unijelo kao dodatak postojećoj strategiji.

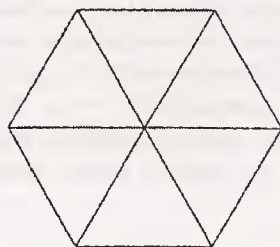
* Slovenski pojam *območje* (engl. area) u redakтури je preveden hrvatskim pojmovima *pojas* ili *zona*, jer označuje dio teritorija pod nečijim nadzorom ili na koji se odnose stanoviti posebni propisi – primjerice: granični pojas (*mejno območje*) ili građevinska zona (*gradbeno območje*). Na taj je način dosljedno poštovana semantička razlika spram slovenskog termina *področje* (engl. field), koji u hrvatskom jeziku znači *područje* (tako je preveden u ovom tekstu), *teren* i *polje* (op. A. P.).

Prema Rosignolijevoj (1997.: 4), buduća strateška nastojanja morala bi se usredotočiti na sljedeće:

»Manifestacije tokova odražavaju se već na ustanovljavanje sadašnjih identiteta gradova. Umjesto da gradove unaprijed, kao u prošlosti, shvaćamo teritorijalnim središtima funkcionalnih pojasova (zona), sada ih treba shvaćati čvorištima višesmjernih funkcionalnih tokova. Uloga je gradova, kao njihovih višesmjernih tokova, ključna jer njima možemo objasniti nastajanje opipljivih (jasno razvidnih) i neopipljivih (mrežnih) protočnih veza 'prema dolje' k lokalnim subjektima i 'prema gore' ka nacionalnim i nadnacionalnim razinama«.

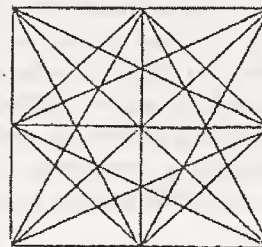
Slika 1.

Model klasičnoga, hijerarhijskog razumijevanja urbanih umreživanja

Slika 2.

Suvremeno razumijevanje nehijerarhijskih urbanih umreživanja

Naglasak na *razlikovanju središnjosti od čvorišnosti*, što ga implicitno izlaže autorica, je u smanjenoj, od institucija nacionalne urbane hijerarhije usmjerene (»pripisane«) *funkcionalne i teritorijalne središnjosti*, što je gradovi stječu na podlozi ustaljenih, jednosmjernih, jedino geografskih *gravitacijskih zona*. Manifestacijska logika središnjosti pokazuje se u *trajnijoj koncentraciji* djelatnosti, predmeta, ljudi itd., logika tokova pak je u njihovoj dinamičnoj i *tranzitnoj difuziji*. Logika središnjosti ponajviše ovisi o fiksnoj *dostupnosti (accessibility)*, a logika tokova o *priključivosti (connectivity)* na njihovu cirkulaciju. Priključivost je, naglašava Mercadel (1991.), uravnoteženost *logične i fizičke dostupnosti*.

I sami smo utvrdili na drugome mjestu: »Relativizacija dostupnosti smanjuje potrebu za prostorno agregiranim djelatnostima i proširuje mogućnosti raspršenih povezanih 'prisutnosti'. To znači, da mehanizmi širenja i uključivosti aktera u udaljene, nezbijene povezanosti nisu unaprijed ograničeni na koncentrirane 'otoke' ili na gravitacijske zone u zbijenom prostoru, nego odabranim djelatnostima s kojima se priključuju raspršenim tokovima u mrežama. Što je veća mogućnost raznovrsnih poveznih kombinacija i što ih više upotrebljuju sve noviji, brojniji akteri, to je manja vjerojatnost središnjosti ili rubnosti ijednoga aktera u mreži« (Hočevar, 1995.b: 169). Opravdanost te tvrdnje ilustriraju brojne studije »nemetropola« odnosno srednje velikih i manjih gradova (Bonneville, 1994.; EF, 1995.) i komparativna istraživanja promjena tzv. funkcionalnih pozicija europskih (ali i američkih i azijskih) gradova zadnjih godina (Meijer, 1993.; Parkinson and Harding, 1995.; Church and Reid, 1996.).

Većina urbanih stratega i istraživača koji proučavaju rastući značaj nadsustavskog povezivanja odnosno pojave urbanog umreživanja, posve se suglašuju u osnovnom nalazu: riječ je o polazištu dugoročnijega trenda urbane preobrazbe – promjeni načela u djelovanju urbanih sustava i njihovih aktera, što je uvjetovan procesima deteritorijalizacije gradova. Riječ je o *prijelazu iz teritorijalno mrežne logike u ateritorijalnu mrežnu logiku djelovanja odnosno povezivanja gradova* u globaliziranome fizičkom i virtualnom prostoru, gdje se isprepleću i kruže različiti tipovi transakcija u virtualnim prostorima i interakcija u fizičkim prostorima. Ipak cjelovitija, konceptualno konzistentna sociološka određenja i raščlambe načela i tipova *transakcijskog umreživanja* u literaturi nismo našli. Osnovni je nedostatak dostupnih studija eksplicitno ili implicitno ustrajanje njihovih autora na klasičnim fizičko-prostornim polazištima, određenjima te »prisposodobama« mreža. To zapravo znači da autori shvaćaju fizičko-prostorne (primjerice infrastrukturne) mreže i društvene mreže (mreža aktera) kao podudarne, pa ih zato često i ne razlikuju. Ili drukčije: *društvene se manifestacije mrežnih veza objašnjava kategorijama prostornih mrežnih konfiguracija*. Drugi nedostatak je gotovo isključivo instrumentalna obrada transakcijskih veza. Radi analitičkog uokvirenja problematike, pak, iz nastajućeg »urbanologijskog« paradigmatškog usmjerenja urbanog umreživanja, može se, usprkos tome, izlučiti niz osnovnih tvrdnja i sociologijski ih osmisliti:

- transakcijsko se umreživanje može iz sustavskog motrišta odrediti u prvome redu kao *strategijsko načelo aktivnog upravljanja* pojedinačnim gradovima s globalnim interurbanim i transurbanim tokovima, i to posezanjem u njih, usmjeravanjem, reguliranjem i lokaliziranjem u prigodama širenja prostorno-vremenske dostupnosti i istodobnoga smanjivanja teritorijalne isključivosti njihovih aktera;
- ishodište strategijskoga načela transakcijskog umreživanja u praksi je, s motrišta sustava, u *postizanju što višeg nadnacionalnog položaja*⁵ grada, jer samo on omogućuje aktivno zahvaćanje u cirkulaciju globalnih tokova odnosno upravljanje njima;
- aktivno posezanje u cirkulaciji transakcijskih tokova i upravljanje njima te njihovo održavanje u smislu njihove *lokalizacije* jednako je uključivanju u nju; dostupnost pojedinom gradu toliko je veća, koliko je veća autentičnost odnosno raspoznatljivost grada, koliko su veći izvori i sredstva, s kojima ta dostupnost zahvaća u cirkulaciju tokova, čine prednost u usporedbi s drugima i koliko su jasnije određeni ciljevi i potrebe uključivanja;

⁵ Držimo da je sintagma »internacionalizacija gradova« ili dobivanje međunarodnog položaja, značaja, statusa, utjecaja i sl., što je rabi većina autora istraživača te problematike, sporna (barem u sociologijskom smislu) i nije sukladna sadržaju, što ga označuje. Internacionalnost (međunarodnost) položaja, uvjereni smo, može se pripisati samo onim gradovima koji je osiguraju na osnovi položaja države i njenih institucija. Za gradove, koji takav položaj pridobiju pretežito autonomno, primjerenije je uporabljati pojam nadnacionalno (supranacionalno).

- transakcijsko je umreživanje *strukturna osobina djelovanja suvremenih urbanih sustava* i izražava se složenim nadsustavskim odnosima kakve redefiniraju načela intrasistemske integracije i autonomije dijelova, kako na razini pojedinačnih prostorno-područnih jedinica, tako na razini aktera;
- transakcijski mrežni odnosi (*networking*) promjenjive su i nestabilne kombinacije udaljenih, neprostornih (virtualnih) veza, tj. transakcija što su u osnovi nehijerarhijske. Složenost i dinamika transakcija, više nego broj uključenih aktera, određuje *raznovidnost jedinstvenih kombinacija* aktera, odnosno njihovih sredstava i izvora umreživanja.

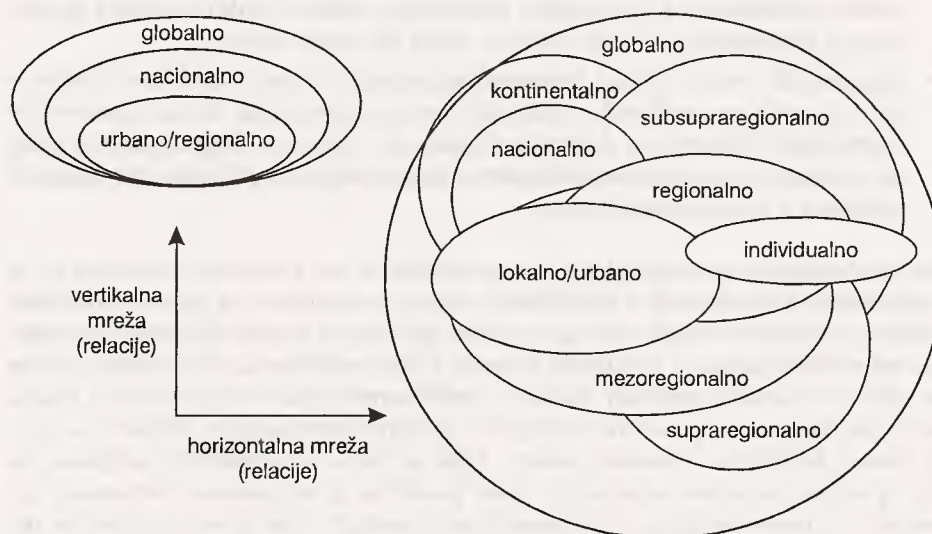
Taj međusobno uvjetovani slijed tvrdnja odnosi se na prethodnu odredbu da je povezivanje individualnih i kolektivnih aktera »prevedeno« na razinu sustavskih odnosa pojedinih urbanih lokacija ili cijelih gradova, u kojima su akteri »nastanjeni« na različite načine i u različitu trajanju. Uloge pojedina, individualnih aktera te njihovih rastućih mobilnih, fluidnih i refleksivnih društveno-prostornih praksa inače ne možemo neposredno određivati mjerilima strategičnosti jednako kao pojedinačne kolektivne sektorske aktere. Ipak su baš oni, u različitim ulogama, na što upućuju empirijska istraživanja, često posredno ili neposredno odlučujući generatori za uspostavljanje institucionaliziranih mrežnih veza te za pridobivanje njihovih lokalizacija (Eade et al., 1997.).⁶ Transakcijsko umreživanje kao strateško načelo aktivnog upravljanja gradovima s globalnim tokovima i posezanja u njih pretpostavlja niz ključnih promijenjenih osobina – prijelaza prostorne organiziranosti ili »prostornog reda« (Hočevar, 1994.; Antikaisen, 1997.). Te su osobine:

- prijelaz *iz vertikalnih* prostornih (zonskih) hijerarhija i posljedičnih hijerarhijskih odnosa *k horizontalnosti* organizacije prostora, njihovim isprepletanjem i preklapanjem (slika 3.);
- prijelaz *iz tzv. »paketne« povezanosti* prostornih jedinica k usmjerenj, specijaliziranoj, selektivnoj i fleksibilnoj povezanosti među njima (*»case specific context«*);
- prijelaz *iz rigidnoga institucionaliziranog upravljanja prostornog reda* (najčešće u smislu dugoročnih planova) *ka fleksibilnome reakcijskom prostornom poduzetništvu* odnosno *korporativizmu*;
- prijelaz *iz strategije preuzimanja* (»snimanja« – oponašanja, op. red.) prostornih uzoraka i funkcionalne ustrojenosti od drugih *ka strategijama razlikovanja* (razlučivosti) od drugih, što omogućuje očuvanje odnosno uspostavljanje prostornih identiteta.

⁶ Ulogu pojedina u uspostavljanju sustavskih nadnacionalnih, međugradskih veza proučili smo na primjeru grada Ljubljane. Utvrdili smo snažnu korelaciju stjecanja nadnacionalnog statusa grada Ljubljane te osobnih kontakata pojedinaca s predstavnicima institucija, organizacija i dr. u svijetu (Hočevar, 2000.: 179-208). U istraživanju javnog mnijenja *Sociološki vidiki razvoja občine Koper* utvrđeni su, pak, globalizacijski stavovi i vrijednosti stanovnika te njihova stvorna i potencijalna očekivanja u svezi pokretljivosti (Hočevar, 1998.).

Slika 3.

Prijelaz u horizontalnu mrežu i preklapanje razina društveno-prostorne organiziranosti

Izvor: Izrađeno prema Antikaisen, 1997.

4. Umreživanje i poravnavanje društveno-prostornih razina i relativizacija europske urbane središnjosti i perifernosti

Tradicionalno su u nacionalnim državama prostorni entiteti formalno teritorijalno određeni i hijerarhijski (vertikalno) kategorizirani u različite administracijske razine. Smanjivanjem uloge nacionalnih država, povećanjem propusnosti njihovih granica i slabljenjem nadzorne uloge njihovih središnjih ustanova u procesima globalizacije,⁷ nastaje sve veći nesklad između formalno-upravne teritorijalne strukture i neformalnih oblika mrežne društveno-prostorne organiziranosti (shema 2.).

Mogli bismo parafrazirati znameniti argument Raymonda Williamsa (1983.): nacionalne države u suvremenim dinamičnim odnosima društvenosti, premalene za nadzore i usmjerivanje povezanih procesa mjesta, skupina i pojedinaca, istodobno su prevelike za legitimno i učinkovito reprezentiranje sve heterogenosti društvenih tokova te identiteta. U tome je pogledu ilustrativna misao što je iznosi Timothy W. Luke (1995.: 93):

⁷ O tome već postoji nepregledan broj teorijskih i empirijskih referenci kako u sociologiji, politologiji, ekonomiji, tako u drugima društvenoznanstvenim disciplinama. Vidi, primjerice, Mlinar, 1992.a, Alger, 1992., Hannerz, 1996., Cohen et al., 1996., Scott, 1997., Eade et al., 1997.

»Države kao kontejneri realističke modernosti pretpostavljaju postojanje i prihvatljivost izrađena diskursa instrumentalnoga djelovanja, racionalne refleksije, linearne uzročnosti, prirodne objektivnosti, složene hijerarhije, tromе zbilje, univerzalnog materijalizma i ljudske subjektivnosti. Time pokušavaju utemeljivati prostor s logikom perspektivnosti i vremenom kao neutralnosti, država pak je organizator i valorizator te logike.«

Shema 2.

Urbana mreža i formalno-upravna tijela

Formalno-upravna tijela	Mreže
Organska struktura	Asocijativna struktura
Teritorijalna osnova	Osnova za djelovanje aktera odnosno agenata
Državna reprezentacijska osnova	Plurinacionalna i nedržavna osnova
Opća vizija	Specifični ciljevi
Reprezentacija	Prisutnost (prezentacija)
Birokratska organizacija	Adhokratski ustroj (veća fleksibilnost)
Homogenizirani članovi	Heterogenizirani članovi
Stabilnost (manja prilagodljivost)	Promjenjivost (veća prilagodljivost)
Niska »smrtnost« (dugo trajanje)	Visoka nestabilnost (kraće trajanje)
Hijerarhičnost	Umreženost

Izvor: Borja, Castells, 1996.

Procesi dehijerarhizacije društveno-prostornih razina nadnacionalna su – globalna pojava i nisu ograničeni na poravnanje (izjednačavanje) teritorijalnih hijerarhijskih razina unutar nacionalne države, nego su, naprotiv, u osnovi i u najširem okviru posljedica polarizacijskih te uzajamnih procesa globalne integracije i osamostaljenja aktera na svim razinama organizacije prostora.⁸ U odnosima ograničene autonomije i razmjerno niske dostupnosti gradova i aktera povezivanju u nadnacionalnom okružju nastajali su, prije svega, hijerarhijski *odnosi* među nacionalnim državama na odgovarajućoj razini. U bitno manjem opsegu, pak, uspostavljeni su hijerarhijski *odnosi* između gradova. »Gotovo bez iznimke, nacionalne prijestolnice imaju ili ekonomsku ili političko-reprezentativnu središnju važnost u nadnacionalnoj (europskoj, globalnoj) hijerarhiji gradova, što se izražava u monopolizaciji razmjerno trajne lokalizacije upravljačkih i koordinacijskih funkcija u njima« (Hačevar, 1995.a: 15). Sukladno povećavanju neposrednih odnosa – intencijskih, a ponajprije selektivnih veza sve brojnijih raznovrsnih autonomiziranih gradova preko granica nacionalne države nužno se dugoročno smanjuje »baštinjena« funkcionalna i teritorijalna hijerarhija među njima. Povećavanjem, pak, neteritorijalnih, umreženih i smanjenjem upravno-teritorijalnih načela povezivanja, kako smo ih

⁸ Najsustavniju i najsloženiju analizu »raspadanja višerazinske teritorijalne hijerarhije«, na kojoj se temelje općenitije tvrdnje u ovom odjeljku, vidi u Mlinar, 1994.

već objasnili, ujedno se među njima relativiziraju i »stečeni« hijerarhijski odnosi – uobičajeno promatrani kao odnosi *centralnosti i perifernosti* ili kao odnosi *dominantnosti i podređenosti* (shema 3.). Poopćenim sociološkim jezikom tu se tezu može odrediti kao uzajamni proces opće interurbane vertikalne stratifikacije i povećanja interurbane horizontalne diferencijacije.

Shema 3.

Hijerarhičnost teritorijalnih i nehijerarhičnost mrežnih odnosa među gradovima

Tipovi povezanosti ⇒	Teritorijalne veze	Mrežne povezanosti
Prostorne i društvene manifestacije		
Centralnost/perifernost	Koncentracija (centripetalnost)	Difuznost (centrifugalnost)
Dominacija/ovisnost	Jednosmjerna gravitacija (monopolna dostupnost)	Difuzna lokalizacija (ekvipotencijalnost dostupa)

Analitičke nalaze relativizacije odnosa europske urbane jezgre (središnji gradovi) i europske urbane periferije (periferni gradovi) može se, kako dokazuju brojna istraživanja, također empirijski provjeriti primjenom različitih indikatora. Meijer (1993.) i Lever (1993.) ustanovili su, primjerice, dvije stvari:

- brži razvoj gradova osamdesetih godina prenesen je iz velikih u srednje velike i manje europske gradove, i
- stupanj funkcionalnih pozicija⁹ gradova na europskim geografskim rubovima općenito se povećava (izrazito na jugu i djelomice na istoku), dok u nekima tradicionalnim metropolama, s iznimkom najvećih, poput Londona i Pariza, stagnira ili se smanjuje.

David Batten (1995.: 320-325) tvrdi slično, da su rigidni koncepti »Christallero-ve« teorije centralnoga mjesta što se temelje, uz ostalo, na pretpostavci kako urbani rast i razvoj ovise o veličini grada, sve nekorisniji. Trendovi, naime, sve jasnije pokazuju da veći (ekonomski) rast ne postižu najveći, već gradovi s različitim oblicima umreživanja i različitih veličina. Smanjivanjem značenja veličine pojedinih gradova i njihovo uvrštenje na hijerarhijske ljestvice unutar države, pokazuje se dakle značajnim pokazateljem europske urbane dehijerarhizacije. To je *relativizacija centralnih odnosno perifernih geografskih položaja* urbanih sustava.¹⁰ Geografska je perifernost (bila) ponajprije posljedica pomanjkanja klasičnih oblika dostupnosti, ali se njezin značaj relativizira, zbog uvođenja novih infrastrukturnih tehnologija, koje primjerice smanjuju troškove prijevoza, a po-

⁹ U pogledu razvrstavanja po značenju djelatnosti u europskom urbanom sustavu.

¹⁰ Castells (1996.: 471), primjerice, govori o varijabilnoj geometriji, što relativizira tradicionalnu ukorijenjenost malenih i velikih društveno-prostornih jedinica, odnosno organizacija.

najviše zbog razvoja informacijske i telekomunikacijske tehnologije. Pri tome se radi o postupnu procesu postizanja *vremensko-troškovne* (trošak = cijena, op. pr.) *konvergenције*.

Tako se istraživači europskih urbano-regionalnih mrežnih trendova Eskelinen i Snickars s pravom pitaju »gdje jest, odnosno gdje jesu središta dobro povezanih mreža?« (1995.: 3). Kunzmann i Wegener (1991.) utvrdili su, pak, da za nastajuću europski urbani sustav raste važnost evolutivne policentrične prostorne strukture, što upućuje također na promijenjen razvojni tok europskih gradova. Zato upozorjuju kako europsku urbanu jezgru nije više primjereno razumijevati ostvarenom »urbanom modrom bananom«, koja uključuje najveće sjeverozapadne gradove, niti jedino njezino jugozapadno proširenje, nego je primjerenijom prisposoba »urbani grozd«, što upućuje na dugoročnu difuziju razvoja u svim smjerovima. Istraživači pariškog instituta I.A.U.R.I.F. (1991.) predlažu pak sliku dinamične »urbano-regionalne zvijezde« s intenzitetima smjera difuzije razvoja. U tom je okviru znakovito razmišljanje već navedenih autora Eskelinena i Snickarsa, koji relativizaciju perifernosti utemeljuju prije svega na klasičnomu naseljsko-ekonomskome motrištu:

»Sustavi naselja u perifernima i ruralnim regijama tradicionalno su zasnovani na načelu centra i zaleđa. Materijalne se sirovine iz ruralnih područja prosljeđuje u lokalna središta i zatim izvozi. Ipak, taj model gubi intelektualnu i ekonomsku osnovu. Središta u rijetko naseljenim periferijama mogu djelovati kao čvorovi globalne ekonomije, *zato perifernost nije više povezana s kontinuiranim prostorom te načelom centralnih ili uzoraka iz zaleđa*. Veze su, glede potreba aktera, dostupne s bilo koje destinacije. U tome slučaju jedino treba osigurati, ostvariti, upravljati i zadržati *poziciju čvorišta*« (Eskelinen and Snickars, 1995.: 13).

Prikazani primjeri upućuju na dva važna zaključka:

- Gravitacijski urbani razvojni tok (tzv. *mainstream*) nije više isključiv. To znači da nije ograničen, odnosno isključivo usmjeren, na tradicionalno središnje, poglavito veće europske gradove, nego dobiva značaj relativno difuznog razvojnog i time povezujućeg toka.
- Europska urbana perifernost (tzv. periferni otoci) izrazitije se pojavljuje u geografskim jezgrama, kao što se pojavljuju centri na geografskim rubovima. Dugoročno je točnije govoriti o dinamičnim lokalizacijama centralnosti ili perifernosti u cirkulaciji europskih urbanih tokova, nego o razmjerno fiksnim stanjima.

Ti trendovi nastupaju, ovisno o razini i uopćenosti raščlambe, kao iskustveni pokazatelji dugoročnije deteritorijalizacije, dehijerarhizacije, deperiferizacije i, naposljetku, nadnacionalnosti europskih gradova. Ocrtni se trendovi, dakle, sa specifičnim očitovanjima odnose na sve ravni društveno-prostorne organiziranosti: unutar urbane, između urbane i preko urbane, unutardržavne, regionalne i nadnacionalne odnosno globalne razine. Tako Parkinson i Harding (1995.), Batten

(1995.) i Hočevar (1995.c) na temelju nalaza više poredbenih analiza europskih gradova zaključuju da transakcijski tokovi između europskih gradova te njihovo uključivanje u globalne transakcijske tokove zahtijevaju temeljitu redefiniciju stanja centralnosti i perifernosti. Stupanj, odnosno nadnacionalni položaj onih gradova koji su niže na nacionalnoj vertikalnoj ljestvici češće je viši u, primjerice, nekih »glavnih« gradova.¹¹ Pritom je ključna uloga uzajamnog procesa autonomizacije gradova – njihovih aktera i njihova usklađivanja: 1) funkcionalne specijalizacije uloga i mrežne integracije te 2) cirkulacije i lokalizacije tokova transakcijskih mreža. Ili drukčije: deperiferizacija gradova je učinak sposobnosti »unovčenja« autonomije gradova u granicama nacionalne države s integracijom u nadnacionalne tokove povezivanja.

Osamostaljenje pojedinih prostornih entiteta iz hijerarhijskog redoslijeda teritorijalnih razina, bilo nacionalnog ili nadnacionalnog, u većim razmjerima podliježe tehnološkom utjecaju, gotovo isključivo uvjetovano strategijama povezivanja i zato zbiljskim učincima strateškoga povezivanja (Gottmann, 1991.; Camagni, 1997.). Polazišni strategijski cilj povezivanja, što uključuje kombinacije natjecanja i suradnje među europskim gradovima, usmjeren je stvaranju mogućnosti *jednakog dostupa* – *ekvipotencijalnosti* spram sudjelovanja u cirkulaciji (transakcija) te lokalizaciji (čvorišnih interakcija) u transakcijskim tokovima. Strategijska odlika pri »unovčivanju« autonomnosti ponajprije se očituje u sposobnosti odabira djelatnosti, s kakvima se želi grad uključiti u tokove, a zatim i povezujućih partnera – gradova s kojima se zajedno bori za položaj čvorišta (nadmacionalnosti) u određenoj mreži.

Finski istraživač Antikaisen (1997.), koji je proučavao transakcijsku mrežnu sposobnost nordijskih gradova, priklanja se uvjerenju da takvo povezivanje ponajprije treba obraditi kao »proces učenja za otvorenost«¹² i potom kao sposobnost urbanih aktera za upravljanje otvorenošću (str. 14). On, uz ostalo, ističe:

»Sukladno Christallerovoj interpretaciji, perifernost je određena fizičkim razmakom od središta do periferije, ali sada valja biti svjestan da (ne)perifernost više određuje dostupnost mreža. U takvoj situaciji grad (njegovi akteri) snažno ovisi o njihovoj naučenoj i spoznajnoj kompeten-

¹¹ S tim u vezi se kao primjer najčešće navodi španjolske i talijanske gradove, napose odnos Barcelone i Madrida te Milana i Rima (Pyrgiotis, 1991.). Postoje i drugi primjeri (Parkinson, 1991.). Podrobniju analizu pokazatelja nadmacionalnosti (internacionalizacije) gradova i usporednu analizu uzorka europskih gradova, uključujući i Ljubljano, te dodatnu usporedbu Ljubljane i Trsta, vidi u Hočevar, 1995.a, a pitanje o nadmacionalnim položajima, kao pokazateljima mrežnosti i prizorišnosti, u Hočevar, 2000.: 163-178.

¹² Naslov je njegova istraživanja »Urbano umreživanje kao proces učenja« (*Urban networking as a learning process*). Time želi izložiti empirijske nalaze što, vjeruje on, govore kako urbani akteri moraju najprije biti svjesni kakve prednosti ima multiplikacija povezivanja za osiguranje nadmacionalnog položaja grada. Usporedi s općenitijom, teorijski zasnovanom studijom s pojedinim primjerima, u Knight, 1995., gdje se proces učenja povezuje s *procesima kreativnosti* institucionalnih i korporacijskih (većih privatnih) urbanih aktera.

tnosti da takva okolnost postoji. Promjenu u mrežnoj logici razmišljanja akteri najprije moraju prepoznati smislenom i korisnom u duhu intencionalnih ciljeva što ih ti akteri slijede, a zatim preuzeti, u lokalno specifičnom kontekstu, kao strategijsko načelo povezivanja» (Antikaisen, 1997.: 3).

Prednost dostupnosti transakcijskih tokova i status čvorišta u sadašnjosti još bitno lakše postižu gradovi s tzv. baštinjenim teritorijalnim osobinama i objektivnim prednostima, kakva je funkcionalna raznovrsnost ili veličina. Riječ je o manjem broju europskih gradova sa statusom *dominantne diverzificirane nadnacionalnosti* – globalnosti, kakvi uistinu koče proces funkcionalne međuurbane diferencijacije. Zato svi ostali gradovi imaju, motreći relacijski, *podređenu ulogu* i teži pristup jednakovrijednom početnom položaju pri uključivanju u transakcijske integracije. Soldatos (1991.), Cappelin (1991., 1992.) i Dematteis (1994.) su u više poredbenih istraživanja¹³ utvrdili postojanje dvaju temeljnih strateških načina postizanja *ekvipotencijalnosti* polazišne dostupnosti rubnih gradova i njihovih djelatnosti transakcijskim tokovima, s kojima se potom može postupno stvarati različite položaje odnosno funkcije »internacionalnosti« te deperiferizacije. U praksi se oba načina isprepleću, ipak učestalije tako što prvi čini prvi stupanj mrežnog povezivanja. Načini su: strategija fleksibilne specijalizacije i strategija selektivne integracije, tj. oblikovanja gradskih alijansâ.

Analitički je relevantan zaključak kako je u biti riječ o dvjema u praksi međusobno povezanim ravnima zbiljskoga institucionalnog (organiziranog) ukidanja periferosti od urbanih sustava i njihovih aktera. U prvom je slučaju posrijedi problematika reguliranja odnosa *povezanosti* i *specijalizacije*, a u drugome odnosa *povezivnosti* i *natjecanja*.

- *Strategija specijalizacije*: Riječ je o sustavskom i/ili sektorskom uključivanju u specijalizirane organizacije – interurbane i transurbane mreže, gdje gradovi i njihovi akteri pridobivaju informacijsku podlogu i druga znanja. Na toj osnovi gradovi mogu povećati vrijednost pojedine djelatnosti (potencijalne transakcije) i sredstava s kojima potom žele *samostalno nastupati* – *natjecati se* u cirkulaciji i/ili lokalizaciji tokova. U biti, to se načelo odnosi na kontekstualizaciju specijalizacije, iza koje slijedi faza primjene. Takve mreže najčešće nisu ograničene geografskom blizinom, veličinom grada, brojem stanovnika, već funkcionalnima mjerilima podobnosti. Primjeri su mreže sajamskih gradova, sveučilišnih gradova, zdravih gradova, gradskih pristaništa, festivalskih gradova i sl. (podrobnije u: Conti and Spriano, 1991.; Rubalcaba-Bernejo and Cuadrado-Roura, 1995.; Hočevar, 1995.c).¹⁴

¹³ Kanadski istraživač Panayotis Soldatos je istraživanje proveo u sklopu interdisciplinarnog višegodišnjeg projekta N.I.C.E. (*New International Cities Era*), u kojeg je bilo uključeno od 33 do 40 međusobno vrlo različitih europskih, kanadskih i gradova u SAD-u (N.I.C.E. report, 1991.).

¹⁴ »Procvatu« istovrsnih mreža jamačno bitno pridonosi komuniciranje posredstvom Interneta. Empirijske dokaze podrobnije je prikazao Hočevar (2000.: 179-208).

- *Oblikovanje sistemskih stratezijskih alijansa gradova*: Njihov je polazni cilj bio stvoriti sinergijske potencijale za *zajedničko natjecanje u cirkulaciji i/ili lokalizaciji tokova*, odnosno zajedničko lobiranje u nadnacionalnim ustanovama ili savezima (primjerice u Vijeću Europe, u krovima međugradskim organizacijama, poput Eurocities). U usporedbi s prvim načelom, što se odnosi na nalaženje mehanizama odnosno informiranje o *sličnim* interesima drugih radi pojedinačnoga postizanja *razlikovnih identiteta* transakcijskih ili lokacijskih sadržaja, za ovo načelo povezivanja važnije je ujedinjeno (zajedničko) nastupanje u transakcijskim tokovima s jedinstvenim, zajedničkim identitetom. Za prvo je načelo, u praksi, važna veća *geografska indiferentnost*, dok je za načelo saveza značajnije (iako ne isključivo) *tangencijsko povezivanje*¹⁵ na osnovi blizine, odnosno zbijenosti. Primjeri su udruženja pograničnih gradova, Zajednica gradova na koridoru istok-zapad, Zajednica istarskih gradova, Zajednica baltičkih gradova i dr. (Hočevar, 1995.a; Antikaisen, 1997.).

Antikaisen je, proučavajući evoluciju mrežnih veza finskoga grada Kotka, zaključio kako transakcijsko umreživanje kao strategija nadnacionalnoga povezivanja, da bi bilo uspješno, mora prijeći na višu razinu, tj. u trajniji »mrežni identitet grada«. To je pomak od jednostavnih, polaznih oblika institucionalnih veza u projektima sestrinskih ili zbratimljenih gradova (1997.: 10-11). Autor još naglašava da stvaranje *kulture transurbanoga umreživanja* bitno nadmašuje tako uske, »romantične« parapoličke sporazume o prijateljstvu gradova te, primjerice, povremene gospodarske sporazume kakvi smanjuju transakcijske troškove u poslovanju poduzetnika (1997.: 12). Umreživanje je proces, što postupno stvara operativne uvjete za uključivanje u interurbane i transurbane tokove kao svakodnevne, samorazumljive i trajne urbane prakse različitih urbanih aktera (1997.: 17).

Poopćivanjem toga zaključka, tragom »crvene niti« dosadašnje rasprave, može se reći da se upravljanje nadnacionalnom otvorenosti, tj. stratezijskim povezivanjem grada u prilikama povećavanja dostupnosti, ne odnosi samo na važan segment uspješne »reprodukcije« suvremenoga urbanog sustava, nego čini jezgru promijenjene logike strukturnog djelovanja urbanih sustava općenito.

5. Tehnička i društvena mreža urbanih aktera

Dokumenti Europske Unije o razvoju europske urbane integracije, glede pitanja umreživanja, govore kako »dugoročno razmišljanje« njihovih autora barem po-

¹⁵ U okviru razvojne teorije procesa integracije i osamostaljenja, Mlinar je već osamdesetih godina (1983., 1986.) u više širih pristupa objašnjavao načela nastajanja *tangencijskih koalicija* kao protuteže radijalnim vezama. U jednom novijem radu na primjer navodi: »... riječ je o povezivanju perifernih jedinica koje bi se intenziviranjem tangencijskih komunikacija sukobile s praksom djelovanja prema načelu *divide et impera* i s prevlašću središta« (1994.: 145).

sredno pretežito još ostaje unutar logike centripetalnih geografsko-prostornih gravitacija, zasnovanih na osuvremenjenu »Christaller-Zipfov« konceptu *centralnih mjesta* (shema 4.). Takvo je razmišljanje posljedicom ustrajanja na problematičnoj pretpostavci o daljnjoj prevladavajućoj instrumentalnosti interurbanih veza (tj. to-kova ljudi, dobara, kapitala, informacija itd.), kakvu određuje logika vertikalno ustrojenih infrastrukturnih konfiguracija (tj. prijevoznih, komunalnih, telekomuni-kacijskih i drugih mreža).

Shema 4.

Značajne razlike sustava urbane prostorne centralnosti i mrežnoga sustava

<i>Sustav prostorne centralnosti</i>	<i>Mrežni sustav</i>
Centralnost	Čvorišnost
Ovisnost o veličini	Neutralnost u odnosu na veličinu
Tendencija primamosti i podređivanju	Tendencija fleksibilnosti i komplementarnosti
Homogenost dobara i usluga	Heterogenost dobara i usluga
Vertikalna dostupnost	Horizontalna dostupnost
Većinom jednosmjerni tokovi	Većinom dvo- i višesmjerni tokovi
Značaj transportnih troškova	Značaj informacijskih troškova
U cijelosti lokacijska (prostorna) kompetitivnost	Nepotpuna lokacijska (prostorna) kompetitivnost

Izvor: Batten, 1995.

Pritom je značajno pomanjkanje analitičkog i praktičnog razlikovanja *infrastrukturnih mreža* i između *mreža aktera*. Taj zaključak, uz ostalo, potvrđuju podrobne prostorno-razvojne studije tzv. CCC (*central and capital cities*) pojasa Europe. U studijama se sadašnji pojas CCC-a, zbog ne posve stručnih već i političkih interesa,¹⁶ ustrajno prikazuje također budućim »polaznim i čvornim točkama« (*sic!*) te s osobinama najlakše dostupnosti u paneuropskom urbanom umreživanju, sada i u budućnosti (EC, 1996.b: 17, 111), mada brojni empirijski provjereni trendovi u vezi s dostupnošću i centralnosti pokazuju drugo, u prvome redu složeniju sliku odnosa sudjelovanja i natjecanja u nastajućoj europskoj urbanoj integraciji. To je svakako posljedica slabljenja uloge klasičnih geografskih veza i centripetalnih infrastrukturnih konfiguracija, unatoč tome što takvi trendovi nekim »velikim« nisu politički prihvatljivi i ekonomski poticajni.

¹⁶ Podrobniji pregled ovakvih studija daje očite političke interese tradicionalno »centralnih područja« u oblikovanju strategija europske urbane integracije. U jednoj od zadnjih studija u projektu CCC iz 1996., zoran je primjer planiranog pokusa, gdje bi se stručnim argumentima i u europskim strategijama utemeljilo potrebu recentralizacije toga područja, što obuhvaća šest država. U prvom poglavlju autori, naime, tvrde da je zbog razvoja drugih europskih gradova to područje »u opasnosti da dalje zadrži vodeći položaj« (kurziv M. H.) (EC, 1996.b: 17).

Navedena su opažanja o spornosti nekih novijih studija u EU, držimo, korisna podloga za detaljniju sociologijsku analizu tipologije suvremenoga urbanog umreživanja. Transakcijsko umreživanje, kao načelo povezivanja gradova i njihovih aktera s nadnacionalnim okruženjem a ne samo s bližim gradovima, u bliskoj je, naime, vezi s fizičko-strukturnim i organizacijskim razvojem gradova, što je uvjetovan stalnim i postupnim tehnološkim inovacijama. Budući da organizacijska urbana evolucija, koja je objektivno uvjetovana fiksnošću odnosno rigidnošću prostornih struktura »ne daje« ubrzanu pokretljivost (dinamiku) individualnih i kolektivnih društveno-prostornih praksa (Hočevar, 1998.), gradovi se, izučavamo li ih sistemski, još uvelike neovisno o razvijenosti telekomunikacijske infrastrukture, povezuju na *aglomeracijskoj interurbanoj ravni*. Povezuju se, dakle, na podlozi razmjernе fizičke blizine ili gustoće veza elemenata fizičke infrastrukture. Gradove predstavljaju pojedinci i kolektivi za koje prostorna fiksnošć, ili bolje vremensko-troškovna razdaljina, nije više određujuća, te s motrišta urbanih aktera čine *transakcijsku poveznju razinu*, što je jezgrom suprasustavskih interakcija i transakcija – umreživanja. Te se dvije razine povezivanja ne isključuju i mogu biti uporedne. Pa ipak, bitna je razlika u tome što u prvom slučaju temeljni motiv povezivanja proizlazi iz pretpostavke o *infrastrukturnim sinergijskim učincima*, a u drugom su pak osnovni motivi sinergijski učinci povezanosti (odnosi) formaliziranih i neformaliziranih *aktera*. Polazišta navedenih studija u EU, uz naglašavanje aglomeracijske razine povezivanja, prosudujemo, ne zahvaćaju dostatno procese deteritorijalizacije, koji označuju bitno promijenjene načine, na jednoj strani, urbanih fizičkih »uprostorenja« a, na drugoj, strukturiranja urbanih tokova. Oba aspekta istodobno upućuju na potrebu poimanja, na analitičkoj razini, urbanih sustava kao sustava aktera u prostorima mjesta i prostorima tokova.

Kako je naznačeno, u analitičkom situiranju tipova urbanog umreživanja, osobito u »temeljnim« prostornim disciplinama, »slijepu ulicu« često čini *izjednačivanje tehničkih i društvenih mreža*, tj. infrastrukturnih mrežnih konfiguracija (fizičkih, telekomunikacijskih i informacijskih) s *mrežama aktera*. Problem izjednačivanja načela, funkcija i stvarnih oblika umreživanja još se stupnjuje s brzim povećavanjem uloge telekomunikacijske i informacijske infrastrukture, koja utječe na fluidne, virtualne organizacijske oblike društvenog umreživanja. Izjednačavanje tehničkih i društvenih mreža u osnovi je posljedica nerazlikovanja funkcija odnosno povezanosti (isprepletenosti) infrastrukturnih elemenata u fizičkom prostoru s prirodom interakcija društvenih aktera. Drugim riječima: *infrastrukturna se sredstva (mreže) izjednačuje sa ciljevima i učincima umreživanja u prostornim tokovima*, što je, najšire gledano, posljedica neprotumačenih odnosa »trijade«: društvo – prostor – tehnologija. Neki autori – među njima se najviše ističu sociolozi Law (1994.), Latour (1988.) i Callon (1987.) – zastupaju radikalno stajalište kako, napose u transakcijskih mreža, više nema smisla razlikovati aktere i sredstva. Sve se je manje moguće uzdati u to što i koliko u strukturiranju i procesuiranju povezujuće aktivnosti stvara društveni akter (ljudi, organizacije), te što i koliko stvaraju povezujuća tj. tehnološka sredstva sama (primjerice računalo). U odnosu društvo/tehnologija, odnosno akter/infrastruktura, te naposljetku akter/mreža, posrijedi je nužnost sve složenije uzajamne, praktične i interpretacijske determiniranosti, ne-

razdruživosti, a u određenim aspektima potpune nerazlučivosti. Zato je u uvjetima rastuće acentričnosti, dostupnosti i virtualizacije (na pr. informatizacije) umreživanja sve teže razlikovati i kvantificirati odnose između društvenoga i infrastrukturnog djelovanja. Znakovito Callonovo relativističko utemeljivanje toga odnosa glasi:

»Odnos akter/mreža ne može se svesti na pojedinačnost aktera ili mreže. Entitet akter/mreža sastavljen je, kao sama mreža, od niza heterogenih elemenata, u bilo kojem smislu poticajnih ili nepoticajnih, međusobno povezanih za određeno razdoblje ... Cjelina iz koje su sastavljeni, bilo prirodna ili društvena, može u svakom trenutku redefinirati njihov identitet i uzajamnu povezanost na neki nov način i time unijeti nove elemente u mrežu« (1987.: 93).

I sami smo suglasni kako je uvijek teško razgraničiti acentrične aktivnosti aktera u mrežama veza i (»tehno»lošku) logiku djelovanja samih mreža. U tome kontekstu presuđuje naše konceptualno polazište da suvremene gradove valja tretirati kao dinamičnu mrežu aktera te istodobno kao sustav mjesta i prostora. Zato su obje kategorije međusobno »prevodljive«. Istodobno zastupamo stajalište da u te pojave, kada se proučava određeno urbano umreživanje, treba u prvom redu polaziti od (interakcijskih) namjera, interesa, potreba ili želja društvenih aktera, i individualnih i kolektivnih. Mrežna je infrastruktura, dakle, barem u polazištu, instrument aktera za postizanje ciljeva. Pritom, naravno, ne isključujemo mogućnost da sredstva istodobno mogu biti cilj interurbanoga i transakcijskog umreživanja.¹⁷ Na taj smo problem, doduše posredno, upozorili u kontekstu analitičkog i praktičnog razlikovanja virtualnih transakcija i interakcija, jer transakcije u određenim situacijama mogu, primjerice, biti samo različiti oblici prijenosa ili unosa, ali ne i društvenih odnosa – interakcija.

Antikaisen (1997.), proučivši nordijske gradove, i Camagni (1991.) sjeverozapadne talijanske gradove, došli su za odnose infrastruktura-akteri do sličnih zaključaka. Prvo, uravnoteženost, prilagodljivost, uskladjivost i raznovrsna kombinatoričnost infrastrukturnih konfiguracija te njihova sinergijska propusnost, ali ne i odličnost pojedinačnih infrastrukturnih tipova (primjerice samo telekomunikacijskih), preduvjet su suvremenoga prostornoga (aglomeracijskoga) i neprostornoga (transakcijskoga) načela urbanog umreživanja. Usklađenost i propusnost infrastrukture potiče diferenciranu i selektivnu povezujuću motiviranost aktera, a ona zatim utječe na organizacijske, morfološke i druge promjene u gradovima. Stupanj policentričnosti infrastrukturnih konfiguracija, tj. povezanosti, isprepletenosti, odnosno zajednička uporaba infrastrukturnih mreža gradova, poput cesta, plinovoda, aerodroma, telekomunikacijskih čvorišta itd., samo je nužna tehnička podloga različitim sadržajima povezivanja aktera – transakcijskim društvenim mrežama.

¹⁷ Primjer su određene web-stranice pojedinih gradova, njihovih agencija i sl., u kojih je s obzirom na njihov sadržaj očito da su (osim upitne promocijske uloge) same sebi svrha, jer ne predviđaju uključivanje u bilo koji sustav tzv. *linkova*. Konkretno primjere navodi Hočevar (2000.: 179-208).

Klasični i u prošlosti razmjerno iscrpno proučavani aglomeracijski načini funkcionalnih interurbanih veza svakako su različiti stvarni oblici sugrađa (konurbacije) i sustava gradova, gdje je inicijalna podloga umreživanja geografska blizina – zbiječnost. Prototipski je transakcijski način mrežnih veza (određen u odjeljku o relativizaciji dominantnosti), pak, tzv. sustav globalnih gradova, što je u urbanim studijama tijekom zadnjeg desetljeća najpotpunije istražen (Castells, 1989.; Sassen, 1991.; Eade et al., 1997.). Tako Dematteis (1994.) navodi urbanologa Gabriela Dupuya, koji različite infrastrukturne mreže (kabelsku, cestovnu, vodovodnu, satelitsku, aerodromsku i dr.) definira naprosto kao fizičke uzorke ili nizove međusobno povezanih infrastrukturnih linija odnosno objekata. Ti su tipovi mreža sastavni dio jednostavnih ili složenih prostornih sustava i utemeljeni na linearnim odnosima tipa $A > B$, pa ih je zato moguće nadzirati, mijenjati s vanjskim ulazima, odnosno izlazima iznutra. Tokove što se kreću kroz infrastrukturne objekte, linije i čvorišta moguće je mjeriti, razmjerno podrobno planirati, proizvoditi, udvajati, usmjerivati te ih linearnim funkcionalnim relacijama međusobno (primjerice mehanički) povezati u mrežni sustav. Kada su infrastrukturno međusobno povezani objekti – artefakti (i posljedično mjesta – prostori), govorimo o zbiljskim ili »opipljivim« mrežama (*»real networks«*), koje na prostorni sustav djeluju neposredno kao linearne funkcionalne relacije.

Polazimo li, pak, s motrišta (društvenih) aktera i propitujemo transakcijsku mrežu aktera kao subjekte a infrastrukturne mreže kao objekte, govorimo o »neopipljivim, neuhvatljivima« mrežama. Neuhvatljivost umreživanja aktera izražava se suprotnim osobinama od infrastrukturnih mreža: nelinearnost, razmjerna nenadzornost, neplanibilnost, neudvostručivost itd.¹⁸ U strukturi umreživanja dolazimo do triju kombinacija binarnih relacija i odnosa, s različitom analitičkom težinom i praktičnim posljedicama za gradove:

(A): veze objekata s objektima,¹⁹

(B): veze subjekata s objektima i

(C): veze subjekta sa subjektima.

Neposredna *povezujuća djelatnost* aktera zahvaća, motreći »idealnotipski«, samo točke (B) i (C) odnosno (B) ili (C), ali ne i točku (A), kad je riječ samo o *relaciji* među objektima. Točka (B), gledajući opet idealnotipski, obuhvaća *refleksivan odnos* aktera *prema samome mjestu*. Tipičan je primjer takvog odnosa urbani tu-

¹⁸ Dupuy na drugome mjestu (1992.: 55-56) upozoruje da je logika održavatelja i upravljača infrastrukturnih mreža (*urban network management*) uglavnom teritorijalno povezujuća, što je sve češće u suprotnosti s interesima pojedinaca, sve heterogenijih i individualiziranih urbanih aktera, čija je logika a teritorijalna, tj. u najširem smislu translokalno integrativna.

¹⁹ Objekti mogu biti, slijedimo li Dupuyevu logiku, pojedini objekti u prostoru (ceste, trafostanice) ili prostorne cjeline (krajevi). Subjekti mogu biti pojedinci (osobe) i skupine (organizacije).

rizam, klasičan slučaj »komodifikacije mjesta s motrišta individualnih aktera« (Urry, 1995.; Page, 1995.). Ili pak u motrištu skupina, primjerice, poduzetničko ulaganje u određeno područje, kao što je lociranje trgovačkih lanaca. U tom primjeru, refleksivan odnos aktera spram samih mjesta/područja (iscrpnije protumačeno s konceptualizacijom urbane prizorišnosti u: Hočevar, 2000.: 131-162), važna osobina postmodernog načela suprasustavskih umreživanja gradova, nije samo pitanje dostupnosti, odnosno razmaka između dviju točaka. U širem kontekstu zahvaća, također, dugoročnu logiku postupnog oblikovanja nezbijenih (virtualnih) sustava gradova, na primjer u europskom ili globalnome mjerilu. U točki (C), pak, posrijedi je odnos aktera s *drugim akterom* ili drugim akterima u fizičkom prostoru – mjestu. Pritom grad, tj. geografska lociranost aktera, opet gledano idealnotipski, ima samo *instrumentalnu ulogu*. Tipičan je, klasičan primjer međusobno posjećivanje pojedinaca ili poslovni susreti kolektiva – poduzeća, udruženja znanstvenika i sl. S procesom vremensko-prostornog skraćivanja, napose povećavanjem svih oblika telematskog odnosno elektroničkoga povezivanja pojedinaca ili skupina, stalno se smanjuje instrumentalna uloga fizičkog *prostora*, dakle i aglomeracijsko načelo umreživanja gradova.

U dva prikazana primjera (B, C) riječ je o dvjema različitim vrstama namjera *društveno-prostorne/mjesne povezanosti* aktera, koje istodobno objašnjavaju dvojni ulogu umreživanja i njezine učinke na preobrazbu gradova. Točka (A) odnosi se, pak, samo na polazište infrastrukturne povezanosti – *povezanosti prostora*, a ne *područne povezanosti* gradova, dakle još nije posrijedi društveni odnos. Primjer su sve vrste interurbanih i transakcijskih infrastrukturnih konfiguracija – ceste, električna ili kabelska mreža i sl.

Iz pojašnjenja slijedi da mreže aktera (prevedeno u mrežu gradova) često nisu uporabljive ili, pak, da ih nije moguće obrađivati kao neposredno mjerljiv utjecaj na fizičke objekte i mjesta. Mehanizmi njihova djelovanja, naime, mogu biti ograničeni na posredovanje, *reprezentaciju* društvenih odnosa. Mreže aktera (subjekti) nemaju nužno vezu i neposredne uzročne posljedice na mjesta (objekte) u kojima su akteri, što je značajno za infrastrukturne mreže, ali imaju veze s drugim akterima. Umreživanje je urbanih aktera, dakle, »analitički prijevod« umreživanja mjesta/područja, a ne infrastrukturnih mreža koje su samo sredstva suprasustavskog urbanog umreživanja.

To se može potkrijepiti primjerom s motrišta kolektivnih (odnosno skupina) aktera.²⁰ Želimo li, primjerice, raščlaniti ili odrediti (kvantitativno i kvalitativno) hipotetičke gospodarske veze Kopra, Venecije i Marseillesa, najprije moramo analizirati odnose njihovih specifičnih aktera – na primjer poduzeća (točka C). U analizi infrastrukturnih, cestovnih ili telekomunikacijskih, veza tih triju gradova (točka A) bila bi zapravo riječ o konfiguraciji tehničkih mrežnih veza između objekata, od-

²⁰ Podrobniju analizu za grad Ljubljano i uzorak europskih gradova vidi u knjizi *Novi urbani trendi: prizorišća v mestib – omrežja med mesti* (Hočevar, 2000.: 179-240).

nosno pojedinačnih mjesta (prizorišta) u ta tri grada. Pritom je samorazumljivo, da su tehničke, infrastrukturne veze samo sredstvo, odnosno medij uspostavljanja društvenih mreža između tih gradova. Analitički je teže jednoznačno odrediti okolnosti, koje bi, opet hipotetički, gradove Veneciju i Marseilles (tj. njihove aktere – poduzeća) pokušali instrumentalizirati, primjerice mjesnu kvalitetu Kopra, bez intencionalnog i, dakle, ekvipotencijalnog suudjela koparskih aktera (točka B).²¹

Raspravu o razlikovanju društvenih i tehničkih (infrastrukturnih) mreža u kontekstu transaktivnosti možemo zaključiti dodatnim konstatacijama. Analitički treba razlikovati tri osnovna elementa strukturiranja interurbanog i transakcijskog umreživanja:

- individualne ili kolektivne društvene aktere, tj. pojedince i/ili skupine,
- fizički i/ili virtualni prostorni okvir, tj. urbane prostore – lokacije, i
- splet infrastrukturne (uključivši tehnološke) konfiguracije, odnosno opremljenosti u fizičkom i/ili virtualnom prostoru.

Ti elementi i stvarna kombinacija njihovih osobina tvore različite tipove i oblike urbanog umreživanja: od *područnih*, tj. klasičnih, trajnijih, geografski zbijenih aglomeracijskih sustava gradova do suvremenih prigodnih (povremenih ili privremenih) specijaliziranih *transakcijskih veza* gradova u globalnim tokovima.

6. Umjesto zaključka: od geografski zbijenih mreža k raspršenu umreživanju

Takvo što, kao nerazlikovanje, zamjenjivanje ili cjelovito izjednačivanje dviju strukturnih sastavnica urbanog umreživanja, infrastrukturnih i društvenih mreža, u komparativnim se urbanim studijama razmjerno rijetko pojavljuje u obliku analitički i operativno jasne razmjene između dvaju tipova suprasistemskeg povezivanja gradova: klasičnih *geografski zbijenih mreža* i geografski udaljenoga – *transakcijskog umreživanja*. Nerazlikovanje odnosno izjednačivanje dvaju osnovnih tipova suprasistemskeg povezivanja gradova u literaturi u većoj mjeri pripisujemo ustrajanju većine autora na polazištu, da je osnovna analitička razina zahvaćanja gradova (ili jedinica proučavanja) homogen urbani teritorij i ne rezidencijalno dinamični društveni akteri odnosno mreže aktera koji postaju rastuće teritorijalni. Kao što opravdano smatraju Salone i Camagni (1993.), temeljite promje-

²¹ Hipotetično zoran primjer točke (B), što ga navodimo u krajnje pojednostavnjenom obliku, spada u širu problematiku »multinacionalne korporativne privatizacije urbanih prostora« (Soja, 1996., Källtorp et al., 1997.), gdje jedna strana aktera igra podređenu, instrumentalnu i »najamničku« ulogu u tržišnoj uporabi, odnosno komodifikaciji urbanih prostora. Postoje i druge, ne samo negativne razlike, što objašnjavaju točku (B). Potanje pojašnjenje vidi u obradi koncepta urbane prizorišnosti (Hočevlar, 2000.: 131-162).

ne prostornih struktura te smanjivanje funkcionalnih hijerarhija među gradovima ne omogućuje više pouzdanu međuovisnost između geografskih koncepata *dostupnosti* i *aglomeracije*.

Aglomeriranje urbanih zona može se u osnovi razumjeti prije svega kao prevladavajuću *evolucijsku logiku povećavanja instrumentalne fizički-prostorne dostupnosti* u povijesnom procesu generalizirane i univerzalne *urbanizacije*. Taj prevladavajući *centripetalan urbanizacijski uzorak* općenito je važan za veći dio razvijenijeg svijeta od druge polovice 20. stoljeća naovamo. Povećavanje instrumentalne fizički-prostorne dostupnosti unutar aglomeracije, pak, uz ostalo, prouzrokuje pojavu rastuće homogenizacije (nerazlučivosti) društveno-prostornih struktura odnosno omeđivanje heterogenosti na središnje lokacije u gradovima. To najizrazitije potvrđuju različite protežnosti, funkcionalno inače pozitivne, tzv. ruralno-urbane konvergencije, premda istodobno i u smanjivanju morfološkoga i društvenog *razlikovanja prostora (spaces) i mjesta (places)*.

Osim primarnih razvojno-kompeticijskih razloga, posredan je i dugoročan smisao novijih, nepojasnih oblika povezivanja gradova, naprotiv, u povećavanju raznovrsnih, također *neprostornih oblika dostupnosti globalnim tokovima u mrežama*. Tako se može *jačati* ili ponovno uspostaviti razlikovanje urbano-mjesnih identiteta (*urban place identities*) u rastuće univerzalnom odnosno standardizirano urbaniziranom globalnom prostoru. Kako smo već istaknuli, postizanje razlučiva gradskoga mjesta (urbane krajevnosti – gradskog lokaliteta, op. red.) jedna je od osnova urbane preobrazbe iz pretežito instrumentalne urbanosti u refleksivnu urbanost. Gradovi, dakle, više nisu, u prvome redu, ekskluzivni instrumenti najveće fizičke dostupnosti i zbijene dostupne raznovrsnosti između točaka a i b u prostoru. Radi gubitka instrumentalne odnosno »kontejnerske« uloge dostupnosti gradova, mjesta *sama po sebi* čine refleksivnu društvenu vrijednost u najširem smislu. Suvremene gradove valja promatrati ponajprije kao fragmentirana mjesna čvorišta globalnih mreža individualnih i kolektivnih aktera koji su s različitim i fleksibilnim prostorno-vremenskim praksama te različitim životnim i poslovnim stilovima, instrumentalno ili refleksivno, povezani s pojedinim gradom.²² Razgraničenje tih aspekata povezivanja bitno je i zato jer se tako može utemeljiti kako postmoderne fenomene mjesnosti – prizorišnosti,²³ tako i neke dalekosežne mijene u preobrazbi društveno-prostorne organiziranosti gradova na kraju tisućljeća. Razgraničenje ujedno postaje posve praktično, jer ga se može rabiti kao naputak za strateško planiranje prekosustavskih (*čezsistemskih*) veza gradova. Zonsku interurbanu mrežu ili sustav gradova, određujemo kao institucionalan oblik razmjerno trajne funkcionalne povezanosti dvaju ili više gradova u zbijenu (kontinu-

²² Za primjer možemo uzeti već sada problematično određenje kategorije (stalnog) stanovnika grada ili domicila određene organizacije (više u Mitchell, 1996.; Martinotti, 1993.). Riječ je o sličnoj teškoći, kao u određivanju izvora na više mjesta proizvedenoga, tzv. multinacionalnog proizvoda.

²³ Koncept je podrobnije utemeljen u Hočevar, 2000.

iranom) geografskom prostoru, što tvore sugrade (konurbaciju) odnosno aglomeracijski teritorijalan sustav. To je u osnovi, s motrišta društveno-prostorne organizacije, još klasičan tip interurbane povezanosti (Smith and Feagin, 1987.; Herzog, 1991.). U geografskoj i urbanologijskoj literaturi to se načelo povezanosti uobičajeno određuje kao policentričan ili koridorski tip urbane konfiguracije (slika 4. B, C), nasuprot osnovnome monocentričnom (slika 4. A).

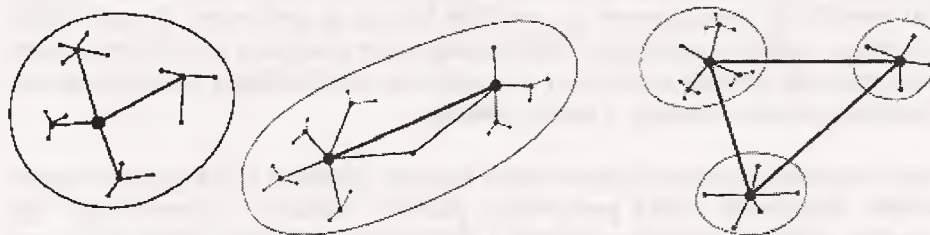
Slika 4.

Tri načela zonski zbijene interurbane povezanosti

A) Centripetalna povezanost

B) Koridorska povezanost

C) Policentrična povezanost

Izvor: Priredeno prema Batten, 1995.

U novije vrijeme, unatoč spomenutoj kritici, dolazi se do određene, postupne revizije temeljnih konceptualnih polazišta o aglomeracijskim povezanostima gradova. Prethodnici tih koncepata (kao što su Pred, 1977., 1983.; Herzog, 1991.) pretpostavljali su, prije svega, da će budućnost aglomeracijskih veza sa smanjivanjem značenja nacionalno-državnih granica označivati prekogranične metropole i različite oblike prekograničnih urbanih aglomeracija.²⁴ Ipak te raščlambe ostaju u klasičnim granicama fizičko-prostorne logike zbijenog povezivanja, mada inače točno tumače dugoročno slabljenje teritorijalne logike urbanih sustava i u širem okviru preobrazbu društveno-prostornih sustava. Uglavnom su, naime, teorijski još slabo istražene rastuće transakcijske i globalne, *transurbane* veze aktera, koje su u načelu acentrične i ne odnose se na određeni pojas odnosno nisu geografski zbijene, pa ih se ni u kom slučaju ne može odrediti kao interurbane. »Virtualne aglomeracije urbanih mjesta« nemaju osobine klasično strukturiranih međusustavskih integracija, ali unatoč tome odlučujuće pridonose oblikovanju nadnacionalne uloge pojedinoga grada. Za objašnjenje dugoročnih trendova društveno-prostorne preobrazbe gradova i mrežnog povezivanja gradova na globalnoj razini, upravo su one najznačajnije. Virtualne aglomeracije najbolje objašnjavaju dijalektički od-

²⁴ Zbijene urbane aglomeracije odnosno konurbacije još su, barem u Europi, većinom unutar nacionalnih država (na primjer, London – Cambridge, Randstadt Holland, Bonn – Düsseldorf – Köln, Bruxelles – Louvain – Gent, Stockholm – Upsala, Heidelberg – Karlsruhe – Stuttgart itd.), iako neke već postupno dobivaju strukturne značajke prekogranične društveno-prostorne povezanosti (Batten, 1995.; Batten, Casti and Thord, 1995.).

nos dugoročnog procesa globalnih integracija prostora tokova i istodobno lokalnih fragmentacija prostora mjesta.

Klasične, formalizirane *interurbane mreže*, tj. *veze među gradovima* na sistemskoj razini, »pokrivaju« sve manji dio cijeloga opsega umreživanja aktera gradova. Iz već određenih osobina transakcijskog umreživanja proizlazi kako je riječ o povezujućim djelatnostima formalnih i neformalnih urbanih aktera *na različitim razinama s različitim transurbanim akterima i tokovima u mrežama*. Različite višerazinske kombinacije mreža aktera odnosno njihovih transakcijskih djelatnosti u globalnom okruženju imaju posredne ili neposredne povratne učinke na pojedinačne gradove. Kombinacije mreža utječu na nastajanje novih oblika uproštenja te na izmijenjenu dinamiku društveno-prostorne ustrojenosti u cjelini.

Tako dolazimo do četiriju temeljnih analitičkih tipova suprasustavskog povezivanja gradova, što se, naravno, u praksi međusobno ili preklapaju (posebno b, c, d), prelaze jedan u drugi ili pak jedan od gradova u određenim okolnostima, prevladava:

- a) *pojasni (zonski) sustavi gradova* (geografski zbijena strukturna mrežna integracija poput konurbacija Amsterdama, Rotterdama i Utrechta ili u Sloveniji sugrađe Kopra, Pirana i Izole);
- b) *udaljena mreža urbanih sustava* (geografski različito udaljena, nezbijena, različite gustoće i različito trajne mreže cijelih gradova, različiti su oblici tzv. funkcionalnih »alijsa« gradova kao što su »zdravi gradovi«, »globalna mreža tehnopolisa«, »mreža informacijskih gradova« i sl.);²⁵
- c) *čvorišne mreže transakcija u prostorima tokova* (geografski udaljena funkcionalna integracija globalnih financijskih odnosno burzovnih metropola Londona, New Yorka i Tokija ili mreža europskih sveučilišnih gradova);
- d) *mreže prizorišta u urbanim prostorima mjesta* (povezanost pojedinačnih urbanih mjesta u globalnima urbanim prostorima tokova, kao, primjerice, mreža europskih srednjovjekovnih gradskih jezgra i suradnja gradskih kongresnih centara).

Urbane mreže u urbano-geografskim studijama i dalje se obrađuje u funkciji oblikovanja novih, većih i zbijenih teritorijalno-sustavskih tvorba s različitim institucionalnim »aranžmanima« – na primjer različiti oblici sugrađa (određeni u točki a). Povezujuća raspršenost, tj. tipovi geografski udaljena umreživanja urbanih aktera (točke b, c, d) više istraživača dovodi u nepriliku, osobito ako ustrajaju na te-

²⁵ Podtip udaljenih mreža, koje u mjerilu geografske (in)diferentnosti, dijelom također spadaju u tip a, tj. u područne sustave gradova, prema mjerilu djelovanja ulazi u skupinu b. To su različite regionalne mreže, poput Mreža mediteranskih gradova, Alijsa baltičkih gradova, Eurocities, Udruženje gradova Alpe-Jadran, Panameričko udruženje pograničnih gradova i sl. Više o tom tipu mreža u Hočevar, 1995.a.

ritorijalnim polazištima u raščlambi preobrazbe gradova. Teritorijalno polazište, naime, nužno implicira hijerarhijsku strukturu lokacija, a time i vertikalnu povezujuću dinamiku. Teritorijalno-institucionalna »optika« pojašnjavanja udaljenih urbanih mreža, zato je osuđena samo na virtualiziranu presliku geografski zbijenih urbanih integracija, tj. konurbacijskih aglomeracija, umjesto da se u interpretaciji uzima u obzir jačanje uloge raznovrsnih, ponajprije neinstitucionalnih i ateritorijalnih aktera. U takvim, još prevladavajućim, analizama u osnovi se ne uvažuje temeljne čimbenike suvremene društveno-prostorne dinamike u jačanju teritorijalno indiferentna povezivanja aktera. Neposredno je preslikavanje geografskih u virtualne urbane aglomeracije najočitije u primjeni Wallersteinova koncepta svjetskog sustava kao hipoteze hijerarhijskoga svjetskoga ili globalnog sustava gradova, kako su ga osmislili Friedman i Wolff (1982.), a kasnije prilagodila Sassenova (1991.).²⁶ Takav aplikacijski način pojašnjavanja nema veliku interpretacijsku težinu, jer se temelji na više upitnih pretpostavka. Najproblematičnije pretpostavke, kakve se u nekoliko zadnjih godina primjećuje u sve više empirijski i teoretski utemeljenih kritičnih odgovora,²⁷ jesu:

- u raspršenih (prostranih) mreža gradova bila bi riječ uglavnom o hijerarhijskim oblicima interurbanih podjela među gradovima na kontinentalnoj i svjetskoj ravni, kakve su svojstvene odnosima između država,
- transakcije bi se odvijale, u pravilu, ili poglavito između najvećih, najutjecajnijih te najglobaliziranijih gradova (London, New York, Tokio) ili pak, u manjem opsegu, između gradova sličnih hijerarhijskih rangova.

Bivše i djelomično sadašnje stanje globalnih transakcijskih veza (prije svega ekonomskih) uvelike, doduše, još potvrđuje navedene hipoteze, premda se većim dijelom odnosi na naslijeđe inertnih »pripisanih«, funkcionalnih te teritorijalno-geografskih položaja iz prošlosti. Oni izviru iz dominantnih uloga nacionalnih država, u kojima ti gradovi jesu. Osim utemeljenih teorijskih argumenata o dugoročnim deteritorijalizacijskim i autonomizacijskim procesima, što utječu na povezivanje gradova, sve je više empirijskih dokaza koji potvrđuju pojednostavljenu raščlambu hijerarhijskih urbanih suprasistemskih veza (Bonneville, 1994.; Hočevar, 1995.a.; White, 1998.). Konceptualne nedorečenosti, jednostranosti i pojednostavnjenja, istaknuli smo već, značajke su i najnovije literature što se bavi nastajućom paradigmom urbano-regionalnog umreživanja, kakva se umnogome još ne može »otrgnuti« od klasičnih geografskih pretpostavka. Te nedorečenosti, u pravilu, kobno utječu na nacрте empirijskih istraživanja urbanog umreživanja i na problematično planiranje urbanog razvoja. Takva istraživačka praksa zamjetna je i

²⁶ Castellsovu konceptualizaciju »informacijskoga grada« (1989.) ne ubrajamo u skupinu autora koji polaze od Friedman-Wolffove hipoteze svjetskoga sustava gradova, nego mu unatoč nekim sličnostima, pripisujemo pretežitou konceptualnu izvornost.

²⁷ Vidi prije svega članak Smitha i Timberlaka (1995.) i dosad po našem uvjerenju najargumentiraniji kritični pregled koncepta globalnih gradova autorice Sassen, u članku Whitea (1998.). Na istome mjestu vidi dijalog Whitea, Smitha i Sassenove (str. 478-492).

u strategijama interurbanog povezivanja u EU. Sociolozi Borja i Castells (1996.), primjerice, uvjereni su da je moguće presjeći temeljne nedorečenosti u tumačenju dugoročnih zakonitosti urbanoga umreživanja, te smatraju kako je najprije nužno operacionalizirati suvremene proturječne odnose između uporednih trendova koncentracije i raspršenosti mrežnih aktivnosti gradova u globalnim razmjerima, a ne zapasti u prepojednostavnjena davanja prednosti jedne ili druge pojave. S tim u vezi, oni navode ekonomski argument naravi nastajućega globalnog urbanog sustava:

»Ukratko: globalizacija ekonomije, a osobito suvremenih uslužnih djelatnosti, što su njena jezgra, nije ni u potpunome prostornom raspršenju funkcija niti u isključivoj koncentraciji upravljačkih funkcija samo nekoliko metropolitanskih pojasa u svijetu. Globalni gradovi nisu samo New York, London i Tokio, iako su oni sada najvažnija upravljačka središta (globalnog urbanog, *op. M. H.*) sustava. Globalni su i drugi gradovi, drukčije mreže urbanih čvorišta na različitim razinama i s različitim funkcijama. I oni su nervna središta nove ekonomije u interaktivnom sustavu promjenjive globalne geometrije, kojoj se poduzeća a i gradovi moraju stalno i fleksibilno prilagodivati. Globalan je urbani sustav mreža a ne piramida. Odrednica je samo mijenjanje odnosa u mrežama, a ono u najvećim razmjerima određuje i sudbinu gradova i ljudi« (Borja and Castells, 1996.: 23).

Navedeni autori potom još izlažu kako ekonomski argument interaktivnog sustava promjenjive globalne geometrije samo na najjednostavniji način, što je ovdje pojednostavnjeno, tumači znatno šire društveno-prostorne implikacije nastajućega lokalno-globalnoga urbanoga reda. Mrežno je povezivanje novodobno, prevladavajuće načelo eksternalizacije djelatnosti gradova. Mrežno povezivanje sudbinski utječe na sve – ne samo ekonomske strane unutarnje preobrazbe pojedinih urbanih entiteta i na promijenjene prakse, ponašanje i iskustvo ljudi te na zajedničke urbane aktere. Mijenjanje ekonomskih odnosa gradova u prostorima tokova nužno utječe na promjene društveno-prostornih, napose kulturnih, odnosa u gradskim prostorima mjesta. Poštivanje globalno-lokalnih uzročnosti i komplementarnosti, jedan je od nužnih uvjeta, kako bi se prevladalo nedorečenosti u tumačenju dugoročnih zakonitosti urbanog umreživanja.

Literatura

1. Alger, C. (1992.): Local Response to Global Intrusions. – In: Zdravko Mlinar (ed.): *Globalization and Territorial Identities*. – Aldershot: Avebury.
2. Antikaisen, J. (1997.): Urban Networking as a Learning Process in the Baltic Sea Region: The Case of Kotka. Research project, University of Joensuu (November 3, 1998)
3. Batten, David (1995.): Network Cities: Creative Urban Agglomerations for the 21st Century. – *Urban Studies*, 32 (1995) 2: 313-329.
4. Batten, D.; Casti, J.; Thord, R. (eds.) (1995.): *Networks in Action: Communication, Economics and Human Knowledge*. – Berlin: Springer-Verlag.
5. Bonneville, M. (1994.): Internationalization of non-capital cities in Europe: Aspects, processes and prospects. – *European Planning Studies*, (1994) 2/3: 267-287.

6. Borja, J.; Castells, M. (1996.): The Local and the Global: Management of Cities in the Information Age. – London: Earthscan Publications Ltd.
7. Burgel, Galia; Burgel, Guy (1996.): Global Trends and City Politics. – In: M. A. Cohen, B. A. Ruble, S. J. Tulchin and M. A. Garland (eds.): *Preparing for the urban future: global pressures and local forces*. – Washington: Woodrow Wilson Center Press, pp. 301-336.
8. Callon, M. (1987.): Society in the Making: The Study of Technology as a Tool for Sociological Analysis. – In: W. Bijker, T. P. Hughes and T. Pinch (eds.): *The Social Construction of Technology Systems: New Directions in the Sociology and History of Technology*. – Cambridge: MIT Press, pp. 83-103.
9. Camagni, R. (ed.) (1991.): *Innovation Networks: Spatial Perspectives*. – London: Belhaven Press.
10. Camagni, R. (1997.): The New Urban Economies and the Rising Role of Cities in the European and Global Economic Development. Paper presented at »Second International Conference on Urban Politics«, Helsinki, April 22-24, 1997.
11. Cappelín, R. (1991.): International Networks of Cities. – In: R. Camagni (ed.): *Innovation Networks: Spatial Perspectives*. – London: Belhaven Press.
12. Cappelín, R. (1992.): Theories of Local Endogenous Development and International Cooperation. – In: M. Tykkyläinen (ed.): *Development Issues and Strategies in the New Europe*. – Aldershot: Avebury, pp. 1-19.
13. Castells, Manuel (1989.): The Informational City: Informational Technology, Economic Restructuring and the Urban-regional Process. – Oxford: Blackwell.
14. Castells, Manuel (1996.): The Rise of the Network Society. The information age: economy, society and culture, No.1. – Oxford: Blackwell.
15. CEC (Commission of the European Communities) (1990.): Green paper on the urban environment: final report. – Brussels: Commission of the European Communities.
16. Church, A.; Reid, P. (1996.): Urban power, international networks and competition: the example of cross-border cooperation. – *Urban Studies*, 33 (1996) 8: 1297-1318.
17. Cohen, M. A.; Ruble, B. A.; Tulchin, S. J.; Garland, M. A. (eds.) (1996.): *Preparing for Urban Future: Global Pressures and Local Forces*. – Washington: Woodrow Wilson Center Press.
18. Cook, K. S.; Whitmeyer, J. M. (1992.): Two Approaches to Social Structure: Exchange Theory and Network Analysis. – *Annual Review of Sociology*, 18 (1992): 109-127.
19. Conti, S.; Spriano, G. (1991.): Urban Structure, Technological Innovation and Metropolitan Networks. – *Ekistics*, Atene, 58 (1991) 350/351: 315-324.
20. Dear, M. (2000.): The Postmodern Urban Condition. – Oxford: Blackwell.
21. Dematteis, G. (1994.): Global networks, local cities: Flux GDR 903 Reseaux, Paris, no. 15, pp. 17-23.??
22. Drewett, R.; Knight, R.; Schubert, U. (eds.) (1992.): The Future of European Cities: The Role of Science and Technology. Monitor XII-37-93. – Bruxelles: Commission of the European Community (internal document).
23. Dupuy, Gabriel (1992.): New Information Technologies and Utility Management. – In: OECD: *Cities and New Technologies*. – Pariz: OECD, pp. 51-76.
24. Eade, J. (ed.) (1997.): *Living the Global City: Globalization as a Local Process*. – London: Routledge.
25. EC (European Commission) (1995.): Europe's cities: Community measures in urban areas. – Luxembourg: European Commission.
26. EC (European Commission) (1996.a): European Sustainable Cities. Report on the Situation and Perspectives of Urban Environment. – Bruxelles, Directorate General XI.

27. EC (European Commission) (1996.b): The perspective development of the central and capital cities and regions. Regional development studies. – Luxembourg: ECSC – EC – EAEC.
28. EC (European Commission) (1997.a): A Europe of Towns and Cities: A Practical Guide to Town-twinning. – Luxembourg: European Commission.
29. EC (European Commission) (1997.b): Towards an Urban Agenda in the European Union. Communication from the Commission COM (97) 197 final. – Bruxelles: European Commission.
30. EF (European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions) (1994.): Intermediate cities in search of sustainability. Research project and discussions on the professional meeting in Lavrion, October 4-6, 1994.
31. EF (European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions) (1995.): Transport and Public Spaces: The Connective Tissue of the Sustainable City / ed. F. M. Ciuffini. – Dublin: European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions.
32. Friedmann, J. (1993.): Where We Stand: A Decade of World City Research. Paper presented at the Conference »World Cities in World System«, Sterling, Center for Innovative Technology, April 1993.
33. Friedmann, J.; Wolff, G. (1982.): World City Formation: An Agenda for Research and Action. – *International Journal of Urban and Regional Research*, (1982) 6: 309-344.
34. Gottman, Jean (1991.): The Dynamics of City Networks in an Expanding World. – In: Y. N. Pyrgiotis (ed.): *Urban Networking in Europe: Concepts, Intentions and New Realities*. – *Ekistics*, Atene, 58 (1991) 350/351: 277-282.
35. Gottman, J.; Harper, R. A. (eds.) (1990.): Since Megalopolis: The urban writings of Jean Gottman. – Baltimore: The John Hopkins University Press.
36. Graham, S. (1997.): Imaging the Real-time City: Telecommunications, Urban Paradigms and Future of Cities. – In: S. Westwood and J. Williams. (eds.): *Imagining Cities: Scripts, Signs, Memory*. – London: Routledge, pp. 31-50.
37. Hall, P. (1998.): Urban innovation and urban regeneration in the 21st century. Paper presented at 18th Conference Metropoli – 30, Bilbao, April 21, 1998.
38. Hannerz, U. (1996.): Transnational Connections: Culture, People, Places. – London: Routledge.
39. Herzog, L. A. (1991.): Cross-national urban structure in the era of global cities: the US-Mexico transfrontier metropolis. – *Urban Studies*, 28 (1991): 519-534.
40. Hočevar, Marjan (1994.): Hierarhije in omrežja mest: novi trendi v nadnacionalnem medurbanem povezovanju. Magistrsko delo. – Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
41. Hočevar, Marjan (1995.a): Pregled in analiza nekaterih oblik nadnacionalnega povezovanja mesta Ljubljane. – V: Zdravko Mlinar (ur.): *Osamosvajanje in povezovanje v evropskem prostoru*. – Ljubljana: Fakulteta za družbene vede,
42. Hočevar, Marjan (1995.b): Od hierarhij k omrežjem nadnacionalnih medurbanih povezav. – V: Zdravko Mlinar (ur.): *Osamosvajanje in povezovanje v evropskem prostoru*. – Ljubljana: Fakulteta za družbene vede,
43. Hočevar, Marjan (1995.c): Changes in European Interurban Relations: Potentials for Flattening of Hierarchies among Cities. Paper presented at II European Sociological Conference, Budapest, August 28-30, 1995.
44. Hočevar, Marjan (1996.): Cambiamenti nelle relazioni tra città Europee: potenziali di livellamento delle gerarchie tra le città. – *Futuribili*, (1996) 3: 319-329.
45. Hočevar, Marjan (1998.): Sociološka analiza revitalizacijske problematike koprškega mestnega jedra. Razvojni projekt Koper 2020, zvezek 9: Sociološki vidiki razvoja

- občine Koper / Z. Mlinar et al. – Ljubljana: Fakulteta za družbene vede – Center za prostorsko sociologijo; Inštitut za družbene vede; Koper: Mestna občina Koper.
46. Hočevar, Marjan (2000.): Novi urbani trendi: prizorišča v mestih – omrežja med mesti. – Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, 304 str. – (Zbirka Znanstvena knjižnica; 43).
 47. I.A.U.R.I.F. (Institut D'Amenagement et D'Urbanisme de la Region D'Ille de France) (1991.): La charte de Ille de France. – Paris: I.A.U.R.I.F.
 48. Jönsson, C.; Tägil, S.; Törnqvist (eds.) (2000.): Organizing European Space. – London: Sage Publications.
 49. Källtorp, O.; Elander, I.; Ericsson, O.; Franzen, M. (eds.) (1997.): Cities in Transformation – Transformation in Cities: Social and Symbolic Change of Urban Space. – Aldershot: Avebury.
 50. Knight, R. V. (1995.): Knowledge-based Development: Policy and Planning Implications for Cities. – *Urban Studies*, 32 (1995) 2: 225-261.
 51. Kunzmann, K.; Wegener, M. (1991.): The Pattern of Urbanisation in Western Europe 1969-1990. Report for the Directorate General XVI of the Commission of the European Communities as a part of the Study *Urbanisation and the Function of the Cities in the European Community*. – Dortmund: Institut für Raumplanung.
 52. Lake, R. W. (1990.): Urban Fortunes: The Political Economy of Place; A Commentary. – *Urban Geography*, 11 (1990): 179-184.
 53. Latour, B. (1988.): Mixing Humans and Nonhumans Together: The Sociology of a Door Closer. – *Social Problems*, 35 (1988): 298-310.
 54. Law, J. (1994.): Organising Modernity. – Oxford: Blackwell.
 55. Law, J.; Hassard, J. (eds.) (1999.): Actor Network Theory and After. – Oxford: Blackwell.
 56. Lever, W. F. (1993.): Competition within the European Urban System. – *Urban Studies*, 30 (1993) 6: 935-949.
 57. Luke, Timothy W. (1995.): New World Order or Neo-world Orders: Power Politics and Ideology in Informationalizing Globalities. – In: M. Feathersone, S. Lash and R. Robertson (eds.): *Global Modernities*. – London: Sage Publications, pp. 91-108.
 58. Martinotti, G. (1993.): Nuova morfologia sociale della città. – Bologna: Il Mulino.
 59. Meijer, M. (1993.): Growth and Decline of European Cities: Changing Positions of Cities in Europe. – *Urban Studies*, 30 (1993) 6: 981-991.
 60. Mercadel, G. (1991.): Evolution of Cities in the Post-industrial Era. – In: Y. N. Pyrgiotis (ed.): *Urban Networking in Europe I. – Ekistics*, Atene, 58 (1991) 350/351: 308-314.
 61. Mitchel, W. J. (1996.): City of Bits: Space, Place and the Infobahn. – Cambridge, Mass.: MIT Press.
 62. Mlinar, Zdravko (1983.): Humanizacija mesta: sociološke razsežnosti urbanizma in samoupravljanja v Novi Gorici. – Maribor: Obzorja.
 63. Mlinar, Zdravko (1986.): Protislovja družbenega razvoja. – Ljubljana: Delavska enotnost.
 64. Mlinar, Zdravko (ed.) (1992.a): Globalization and Territorial Identities. – Aldershot: Avebury.
 65. Mlinar, Zdravko (1992.b): Teritorialna in institucionalna zaprtost družboslovnega delovanja. – *Teorija in praksa*, Ljubljana, 29 (1992) 11/12.
 66. Mlinar, Zdravko (1994.): Individuacija in globalizacija v prostoru. – Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti.
 67. Novak, Marcos (1998.): Afterterritory. Liquid Architectures and the Loss of Inscription. <http://flux.carleton.ca/SITES/PROJECTS/LIQUID/Novak1.html> (marcos@bongo.cc.utexas.edu)
 68. Page, S. (1995.): Urban Tourism. – London: Routledge.

69. Parkinson, M. (1991.): The Rise of the Entrepreneurial European City: Strategic Responses to Economic Changes in the 1980's. – In: Y. N. Pyrgiotis (ed.): *Urban Networking in Europe: Concepts, Intentions and New Realities*. – *Ekistics*, Atene, 58 (1991) 350/351: 299-308.
70. Parkinson, M.; Harding, A. (1995.): European Cities Toward 2000: Entrepreneurialism, Competition and Social Exclusion. – In: M. Rhodes (ed.): *The Regions and the New Europe: Patterns in Core and Periphery Development*. – Manchester: Manchester University Press, pp. 53-78.
71. Pred, A. (1977.): City-systems in Advanced Economies: Past Growth, Present Process and Future Development Options. – London: Hutchinson.
72. Pred, A. (1983.): Structuration of Place: On the Becoming of Sense of Place and Structure of Feeling. – *Journal for the Theory of Social Behaviour*, 13 (1983).
73. Pyrgiotis, Y. N. (ed.) (1991.): Urban Networking in Europe: Concepts, Intentions and New Realities. – *Ekistics*, Atene, 58 (1991) 350/351.
74. Ritzer, G. (1996.): *Sociological Theory*, Fourth edition. – New York: McGraw-Hill Book Comp.
75. Rosignolo, C. (1997.): Europe of Cities: Networks of Cities as a Strategy of Development. Paper presented at 37th European Congress »European Regional Science Association«, Roma, August 26-29, 1997.
76. Rubalcaba-Bermejo, L.; Cuadrado-Roura, J. R. (1995.): Urban Hierarchies and Territorial Competition in Europe: Exploring the Role of Fairs and Exhibition. – *Urban Studies*, 32 (1995) 2: 379-401.
77. Salone, C.; Camagni, R. (1993.): Network Urban Structures in Northern Italy: Elements for a Theoretical Framework. – *Urban Studies*, 30 (1993) 6: 1053-1065.
78. Sassen, S. (1991.): *The Global City*. – Princeton, NJ; London: Princeton University Press.
79. Scott, A. (1997.): *The Limits of Globalization: Cases and Arguments*. – London: Routledge.
80. Smith, D. A.; Timerlake, M. (1995.): Conceptualising and Mapping the Structure of the World System's City System. – *Urban Studies*, 32 (1995) 2: 287-302.
81. Smith, M. P. (2000.): *Transnational Urbanism: Locating Globalization*. – Oxford: Blackwell.
82. Smith, M. P.; Feagin, J. R. (eds.) (1987): *The Capitalist City*. – Oxford: Basil Blackwell.
83. Soja, E. W. (1996.): *Thirdspace*. – Oxford: Blackwell.
84. Soldatos, Panayotis (1991): Strategic Cities Alliances: An added Value to the Innovative Making of an International City. – *Ekistics*, 58 (1991) 350/351: 346-351.
85. Urry, J. (1995.): *Consuming Places*. – London: Routledge.
86. White, J. W. (1998.): Old Wine, Cracked Bottle?: Tokyo, Paris and the Global City Hypothesis. – *Urban Affairs Review*, 33 (1998) 4: 451-478.
87. Williams, Raymond (1983.): *Toward 2000*. – London: Chatto & Windus.
88. Williams, R. H. (1996.): *European Union Spatial Policy and Planning*. – London: Paul Chapman Publishing.

Prijevod sa slovenskoga jezika: Jasenka Kranjčević

Redaktor prijevoda: Antun Petak

Izvirni znanstveni prispevek

Marjan Hočevar

Center za prostorsko sociologijo, Fakulteta za družbene vede Univerze v Ljubljani, Ljubljana, Slovenija

Koncept mreženja med mesti – globalizacija

Povzetek

Članek je predelano besedilo petega poglavja avtorjeve knjige *Novi urbani trendi: prizorišča v mestih – omrežja med mesti* (New Urban Trends: Localness in Towns – Network among Towns; Hočevar, 2000.). Avtor se ukvarja s konceptualizacijo (neprostorskih) mrežnih tokov, enim od ključnih interpretacijskih mehanizmov regulacije oz. selekcije urbane dostopnosti v kontekstu preobrazbe prostorskega ustroja mest, ki obenem vključuje spreminjanje prostorskih praks individualnih akterjev. Najprej skuša celovito ovrednotiti značaj *omrežja* v delovanju *urbanega mreženja*. Ob tem izpostavlja potrebo po odstranjevanju nedoslednosti pri uporabi pojmov, ki so se v zvezi s tem v zadnjem desetletju pojavili v družboslovni literaturi in urbani sociologiji. Zato najprej opredeljuje in pojasnjuje razliko med infrastrukturnimi omrežji mest in omrežji akterjev. To je pomembno, če sociologi želijo pojem omrežja in njene izvedenke uporabljati kot del kategorialnega aparata. Avtor dokazuje enostranskost v pojmovanju delovanja virtualnih – neprostorskih omrežij zgolj kot dejavnika relacijske prostorsko-časovne manipulabilnosti. Prav tako v tem smislu pojasnjuje neutemeljenost prevladujočega prepričanja, da trend povečevanja virtualne dostopnosti nujno povzroča prostorsko instrumentalizacijo mest, povečevanje podobnosti med mesti in nerazločljivost lokacij znotraj mest. Zastopa in utemeljuje trditev, da neprostorska omrežja kot organizacijsko načelo delovanja nimajo samo povezovalno (relacijsko, dostopnostno), temveč tudi diverzifikacijsko (razlikovalno) funkcijo. Z razčlenitvijo mesta kot sistema pojasnjuje v kolikšni meri in na kakšen način povezovalna funkcija omrežnih transakcij, vzpodbuja, prisiljuje ali zagotavlja »valorizacijo atributov« nekega mesta oz. posamičnega mestnega prizorišča. Kot podrobneje pojasnjuje, gre za pogoje fizičnih kvalitet prostorskih enot – lokalizacije globalnosti, ki se v mestih izkazuje s specifičnostjo mestne krajevnosti (*urban placeness*), v nasprotju z instrumentalno kvaliteto mestne prostorskega (*urban spaceness*). Na ravni obravnave posamičnih akterjev pa ugotavlja v kolikšni meri in kako njihove izkušnje s prostori tokov, tj. z globalno dostopnostjo (*accessibility*) in dosegom (*reachability*) vzpodbujajo refleksiven odnos do mest ali do posamičnih mestnih prizorišč ter kako akterji na tej osnovi izbirajo različne oblike fizične prisotnosti v njem.

Ključne besede: globalizacija, konceptualizacija urbanega mreženja, omrežja mest, omrežja urbanih akterjev, prizorišče, prostorskost, prostor tokov, mestna krajevnost.

Dostavljeno: 9. junija 2005.

Sprejeto: 28. junija 2005.

Marjan Hočevor

Centre for Spatial Sociology, Faculty of Social Sciences, University of Ljubljana, Ljubljana, Slovenia

The Concept of Networking of the Towns – Globalization

Summary

This article is actually a modified chapter five of the author's book *New Urban Trends: Localness in Towns – Network among Towns*, Hočevor, 2000. The author treats the conceptualization of the (non-spatial) network flows, being the basic mechanism for interpretation of regulation and selection of urban accessibility within the context of transformation of spatial organization of towns that has been implicated by the changes of spatial practices of individual actors as well. First he tries to systematically evaluate the importance of the notion of *network* within the activity of *urban networking*. Doing this, he points out that inconsistency in the use of terms that have emerged in this concern in socio-scientific literature and in urban sociology in the past ten years need to be removed. For that reason he first defines and explains the difference between the infrastructural networks of towns and networks of actors. This is important in order that the term *network* and its derivations be used by sociologists as a part of categorial apparatus. The author proves that the activity of virtual – non-spatial networks has been comprehended one-sidedly only as the factor of relational spatial-temporal manipulability. In this concern he also explains that the prevailing belief that the trend of increasing virtual accessibility necessarily causes instrumentalization of urban spaceness, increasing similarity among the cities and undistinguishable locations inside the towns has no foundations. He advocates and establishes the thesis that non-spatial networks as organisational principle of action don't have only linking (relational, accessional) but also distinctive (distinguishable) function: analysing the town as a system he ascertains to what extent and in which way the connecting function of network transactions induces, forces or guarantees the »valorisation of attributes« of a town or localness. As he explains it more thoroughly, here it is about the conditions of physical quality of spatial units – localization of globalness manifested in towns in the quality of a specific urban placeness, opposite to universal and instrumental quality of urban spaceness. On the level of individual actors, he ascertained to what extent and in which way does their experience with spatial flows, i.e. with global accessibility and reachability, stimulate to reflexive attitude towards the town or towards localness in town and how the actors, upon that foundation do chose various forms of their physical presence there.

Key words: globalization, conceptualization of urban networking, network of towns, network of urban actors, fix, placeness, space of flows, space of place.

Received on: 9th of June, 2005

Accepted on: 28th of June, 2005

Marjan Hočevar

Centre de sociologie de l'espace, Faculté des sciences sociales à Ljubljana, Slovénie

Concept du networking entre villes – la globalisation

Résumé

Cet article a pour source le texte modifié du chapitre cinq du livre de l'auteur: Les trends nouveaux: scènes de villes – networking entre villes (New Urban Trends: Localeness in Towns – Network among Towns; Hočevar, 2000). L'auteur se penche sur la conceptualisation des réseaux de courants (non territoriaux), utilisant un mécanisme de base pour interpréter la régulation, i.e. la sélection de l'accessibilité urbaine dans le contexte de la transformation de la structure des villes, influencé de même par les habitudes spatiales des acteurs individuels. Il tente tout d'abord d'évaluer de façon systématique la signification du concept de réseau en fonction du networking urbain. Par la suite l'auteur souligne le besoin de se débarrasser des incohérences quant à l'utilisation du vocabulaire relatif à ce problème, apparues dans la littérature scientifique et la sociologie urbaine tout au long de la décade passée. C'est pourquoi il définit et explique tout d'abord la différence entre l'infrastructure du réseau des villes et du réseau des acteurs. Ceci est important afin de permettre aux sociologues de se servir du concept de réseau et des ses dérivées comme faisant partie de l'appareil de catégories. L'auteur démontre l'unilatéralité de la conceptualisation de l'influence des réseaux virtuels – non territoriaux seulement en tant que facteurs relatifs à la manipulation spatiotemporelle. En partant de cet point de vue il explique le manque de fondation quant à l'opinion prédominante qui dit que le trend de l'augmentation de l'accessibilité virtuelle conduit inmanquablement à l'instrumentalisation de l'espace urbaine (instrumentalization of urban spaceness), à une plus grande ressemblance entre villes ainsi qu'au manque de distinction entre les localités au sein des villes. L'auteur défend et soutient la thèse que les réseaux non territoriaux en tant que principe d'activité organisationnelle ne disposent pas seulement d'une fonction de liaison (lien, accessibilité) mais aussi d'une fonction de différenciation: en analysant la ville en tant que système, l'auteur démontre à quel degré et de quelle manière la fonction de relier les transactions de réseaux incite, force ou garantit »la valorisation de l'attribut« d'une ville ou d'une certaine scène de la ville. Il s'agit là, comme l'auteur le démontre en détails, des conditions relatives aux qualités physiques des unités spatiales – de localisation de la globalité, perçu dans les villes dans la qualité de la place urbaine (*urban placeness*) opposée à la qualité universelle et instrumentale de l'espace urbaine (*urban spaceness*). En étudiant les acteurs individuels, l'auteur définit à quel point et de quelle manière leur expérience des espaces de courants, i.e. de l'accessibilité globale (*accessibility*) et de la portée (*reachability*) les conduit – elle à un rapport réfléchi envers la ville ou certaines scènes de la ville, ainsi que la manière que les acteurs choisissent pour y être présents.

Mots clés: globalisation, conceptualisation du networking urbain, réseaux des villes, réseaux des acteurs urbains, scène, spatialité, espace des courants, espace du lieu.

Reçu: le 9 juin 2005

Accepté: le 28 juin 2005